

'Büyük Birleşik Kuram' Olanaklı Mı?: Kapitalizme Geçiş Tartışmalarına Yeni Bir Bakış

Çağrı İdiman, Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0002-2604-6715,
e-posta: cagri.idiman@gmail.com

Özet

Bu makalede, kapitalizme geçiş üzerine bazı temel tartışmalardan yola çıkarak yeni bir perspektifin temellerini oluşturmayı amaçlıyorum. Bu doğrultuda, öncelikle kapitalizme geçiş üzerine iki ana akım yaklaşımı – Ticarileşme Modellerini ve Demografik Modelleri, iki de Neo-Marksist yaklaşımı – Politik Marksizmi ve Dünya-Sistemleri Analizi'ni, inceleyeceğim. Her yaklaşımı 5 ana ölçüte göre değerlendireceğim: 1. Varlıkbilimleri, 2. Yöntembilimleri, 3. Bilgibilimleri, 4. Kuramları ve 5. Tarihsel dönemlendirmeleri. Varlıkbilimi başlığı altında bu yaklaşımların kapitalizmin özgün niteliklerini nasıl belirlediklerini inceleyeceğim ve onun toplumlara 'içkinliği' sorunu üzerinde duracağım. Yöntembilimiyle ilgili olarak özellikle kapitalizme geçiş için hangi 'çözümleme birimini' kullandıklarına odaklanacağım. Bilgibilimi başlığı altında kapitalizmi nasıl tanımladıklarına ve kullandıkları kilit kavramlara değineceğim. Kuramsal çerçevelerini de kilit kavramlarını kullanarak özetleyeceğim ve kapitalizmin 'itici-gücü' olarak neyi belirlediklerinin altını çizeceğim. Bu yaklaşımları kurucu öğelerine ayırdıktan sonra, son bölümde, özellikle Politik-Marksizm ile Dünya-Sistemi Analizi'nin seçmeci (eklektik) olmayan bir biçimde birleştirilmelerinin temellerini oluşturmayı amaçlıyorum. Böyle bir birleştirmenin 'çözümleme birimi'nin, Dünya-Sistemleri Analizi doğrultusunda, tarihsel-sistemler olması gerektiğini savunuyorum. Buna karşın, kapitalizmin itici-gücünün, Politik Marksizm'in de içinde bulunduğu geleneksel Marksist yaklaşımlar doğrultusunda, üretim ilişkilerinin dönüşümü, daha doğrusu doğaya ve emeğe el koyma biçimlerinin üretken sermaye temelinde yeniden örgütlenmesi olduğunu savunuyorum. Kapitalizme varlıkbilimsel özgünlüğünü verenin de hem bu tarihsel-sistemik boyut hem de bu emeğe el koyma biçimindeki özgül dönüşüm olduğunu savunuyorum. Özetle, Yüksek Orta Çağ'da Batı Avrasya'da haraca dayanan iki dünya-ekonomisi vardı. Bunlardan Kuzey ve Baltık Denizi çevresinde işleyen örgütlenme merkezi Flanders, Akdeniz çevresinde işleyen diğzerinin merkezi ise İtalyan kentleriydi. Kapitalizm-öncesi teknolojik durgunluk, iklimsel soğuma ve toprak sahiplerinin üreticilerden artan talepleri sonucu, bu dünya-ekonomileri on dördüncü yüzyılda krize girdi. Ancak şaşırtıcı bir biçimde ticaret ağları çözülmedi. Akdeniz'in Batısı ile Kuzey Avrupa birleşti ve yeni bir dünya-ekonomisinin temelleri atıldı. Daha da önemlisi toprak sahipleri, köylü direnişleri ve ayaklanmaları nedeniyle ne köylüleri (Doğu Avrupa dışında) yeniden serfleştirebildiler ne de sermayedarların üretimi denetim altına almalarını engelleyebildiler. Kapitalist dünya-ekonomisi, üretimin sermaye temelinde örgütlenmesinin sonucu ortaya çıktı.

Anahtar Sözcükler: Kapitalizme Geçiş, Tarihsel Sosyoloji, Politik Marksizm, Dünya-Sistemleri Analizi, Sermaye.

İdiman Ç. (2021) 'Büyük Birleşik Kuram' Olanaklı Mı?: Kapitalizme Geçiş Tartışmalarına Yeni Bir Bakış. *Mülkiye Dergisi*, 45(2), 329-366.

329

Is 'Grand Unified Theory' Possible?: A New Perspective on the Transition to Capitalism Debates

Abstract

In this paper, I aim to form the basis of a new perspective on transition to capitalism by examining some foundational debates. In this effort, I will discuss two mainstream approaches – Commercialization and Demographic models, and two neo-Marxist approaches – Political Marxism and World-Systems Analysis – on transition to capitalism. I will evaluate each approach according to five criteria: 1) their ontologies, 2) methodologies, 3) epistemologies, 4) theories, and 5) historical periodizations. In terms of their ontologies, I will examine how they determine the *diffentia specifica* of capitalism and approach its immanence. In relation to their methodologies, I will focus on their 'units of analysis.' Regarding their epistemologies, I will demarcate their definition of capitalism and their key concepts. I will summarize their theoretical frameworks utilizing these concepts and underline what they select as the prime-mover of capitalism. After having deconstructed these approaches to their constitutive elements, I aim to unify Political Marxism and World-Systems Analysis in a 'non-eclectic' manner in the final section. I argue that the 'unit of analysis of such a unified approach is to be 'historical-systems,' following World-Systems Analysis. In return, I argue that the 'prime-mover' of capitalism is productive capital, or more properly transformation of mode of appropriation of nature and labor, following more conventional Marxist approaches, including Political Marxism. I contend that what gives capitalism its ontological specificity is both its historical-systemic dimensions and the transformation of mode of appropriation of labor. In summary, two tributary world-economies occupied western Eurasia during the High Middle Ages. One, operating around the North Sea and the Baltic, centered on Flanders, whereas the other operating around the Mediterranean centered on the Italian city states. Due to pre-capitalist technological stagnation, climatic cooling and increasing demands of the landlords on the producers, these world-economies went into a crisis in the fourteenth century. Surprisingly, though, the commercial networks did not break down. Western Mediterranean and North Europe unified, and thus laid foundations of a new world-economy. More importantly, in face of peasant resistance and rebellion, the landlords could neither enserf their peasant nor prevent proto-capitalist attempts to control production. The capitalist world-economy emerged due to the organization of production on capitalist basis.

Keywords: Transition to Capitalism, Historical Sociology, Political Marxism, World-Systems Analysis, Capital.

Giriş

Kapitalizme geçiş sorunsalı değişik dönemlerde değişik bağlamlarda tartışılmıştır. Bu nedenle tartışmacıların; varlıkbilimsel varsayımları, yöntembilimsel yaklaşımları, temel kavramları, kuramsal çerçeveleri ve tarihsel dönemlendirmeleri büyük çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, Marks'ın takipçileri ile Weber'in takipçileri arasında gözlemlenebildiği gibi hem Marks'ın hem de Weber'in takipçilerinin kendi aralarında da gözlemlenebilmektedir. Bu kadar değişkenliğin ve çeşitliliğin olduğu bir alanda tüm yaklaşımları bütüncül, tutarlı ve anlamlı bir biçimde serimleyebilmek, makalenin sınırları da göz önünde bulundurulduğunda, olanaklı değildir. Dolayısıyla bu makaledeki amacım, 'büyük birleşik kuram' başlığı altında 'kapitalizme geçiş' tartışmaları üzerine tüm yazını açıklamak ve ardından da bu yazının tüm öğelerini bir araya getirmek değildir. Bunun yerine 'kapitalizme geçiş' üzerine kendi içinde tutarlı bir tartışma çizgisini izleyerek belli sorulara yanıtlar aramaktayım. Belirlediğim sorular sırasıyla; 1) Kapitalizmi diğer sosyo-ekonomik formasyonlardan ayıran özellikler nelerdir? 2) Kapitalizme geçiş için çözümleme birimi ne olmalıdır? 3) Kapitalist üretim ve mübadele ilişkileri nasıl kavramsallaştırılmalıdır? 4) Kapitalizmin itici-gücü nedir? 5) Tarihsel olarak, feodalizm ne zaman sonlanmıştır, kapitalizme geçiş ne zaman gerçekleşmiştir ve kapitalizm ne zaman başlamıştır?, sorularıdır. Özellikle Dünya-Sistemi Analizi ile Politik Marksizm arasında bir diyalogun, hatta bir birleştirmenin, olanaklı olup olmadığını sorgulamaktayım. Bugüne kadarki iddiaların aksine bu iki yaklaşımı birbirini tamamen dışlayan iki yaklaşım olarak sunmanın, bir 'yanlış ikilem' yarattığını öne sürüyorum. Buna karşın olası bir birleştirmenin, 'büyük birleşik kuram'ın en temel öğeleri olan üretim ve mübadele ilişkilerini bütüncül düşünmemizi olanaklı kılacağını savunuyorum.

Başka bir deyişle kapitalizme geçiş sorunsalını, üretim ve mübadele ilişkilerine odaklanarak ve diğer belli başlı ilişkilerden yalıtarak incelemeyi amaçlıyorum. Dolayısıyla 'kapitalizm ve üretici güçler,' 'kapitalizm ve devlet,' 'kapitalizm ve kültür' ve 'kapitalizm ve doğa' gibi soruları, bu makalede tartışmayacağım veya gerektiği kadar tartışacağım. Örneğin Dünya-Sistemleri Analizi'ni, devlet oluşumu süreçlerini incelemeyi veya Politik Marksizm'i üretici güçlerin gelişimini ele almadan tartışmak olanaklı değildir. Ancak bu başlıkları tartışmam gerektiği için kapsamı genişletip, örneğin; Troçkist 'eşitsiz bileşik gelişme' kuramlarını (Harman, 1999; Davidson, 2003, 2004a, 2004b, 2005; Anievas ve Nişancıoğlu, 2015) veya Anderson (1974), Tilly (1990), Mooers (1991) ve Mann'ın (2005, 2012) farklı 'devlet kuramları'nı derinlemesine incelemeyeceğim. Nitekim, özellikle ikinci kümedeki yazını, 'kapitalizme geçiş ve devlet' üzerine bir başka makalede değerlendirmenin daha yerinde olacağı kanısındayım. Buna karşın

şunu da teslim etmeliyim ki bu makalenin temel sorunsalı açısından incelemeyi öncelikli görmediğim bu yaklaşımların da sorduğum beş soruya verdikleri önemli yanıtları vardır. Ancak örneğin, Tilly'nin de Mann'ın da siyasal süreçleri kuramsallaştırmadaki derinliklerine karşın, kapitalizmi ticarileşme sürecine indirgedikleri savunulabilir (Tilly 1990; Mann 2005; Brenner, 2006). Benzer bir eleştiri örtük olarak 'eşitsiz bileşik gelişme' kuramları için de geçerlidir (Harman ve Brenner, 2006). Dolayısıyla bu makalede tartışacağım yaklaşımlara getirilen bazı eleştiriler, tartışmayacağım bazı yaklaşımlara da genişletilebilir.

Bu doğrultuda öncelikle, tartışmalara temel oluşturması amacıyla kapitalizme geçiş üzerine iki ana-akım yaklaşımı – Ticarileşme Modellerini ve Demografik Modelleri, inceleyerek makaleme başlayacağım. Ardından Dobb-Sweezy tartışmasından yola çıkarak iki Neo-Marksist yaklaşımı – Politik Marksizm'i ve Dünya-Sistemleri Analizi'ni, irdedeleyeceğim. Her yaklaşımı (her zaman aynı sırayla olmamakla birlikte) beş ana ölçüte göre değerlendireceğim: 1. Varlıkbilimleri, 2. Yöntembilimleri, 3. Bilgibilimleri, 4. Kuramları, 5. Tarihsel dönemlendirmeleri. Kuşkusuz bu belirlediğim ölçütler çok geniş alanlara karşılık gelmektedir ve her birini derinlemesine incelemem olanaklı değildir. Varlıkbilimi başlığı altında bu yaklaşımların kapitalizmin özgün niteliklerini nasıl belirlediklerini inceleyeceğim ve kapitalizmin toplumlara 'içkinliği' sorunu üzerinde duracağım. Yöntembilimiyle ilgili olarak özellikle kapitalizme geçiş için hangi 'çözümleme birimini' kullandıklarına odaklanacağım. Bilgibilimi başlığı altında kapitalizmi nasıl tanımladıklarına ve kullandıkları kilit kavramlara değineceğim. Kuramsal çerçevelerini de kilit kavramlarını kullanarak özetleyeceğim ve kapitalizmin 'itici-gücü' olarak neyi belirlediklerinin altını çizeceğim. Tarihsel dönemlendirme başlığı altında feodalizmin, kapitalizmin ve geçiş döneminin zamansal sınırlarını nasıl çizdiklerini tartışacağım. Bu yaklaşımları kurucu öğelerine ayırdıktan sonra son bölümde, özellikle Politik-Marksizm ile Dünya-Sistemi Analizi'nin seçmeci (eklektik) olmayan bir biçimde birleştirilmesinin temellerini oluşturmayı amaçlıyorum. Böyle bir birleştirmenin 'çözümleme birimi'nin, Dünya-Sistemleri Analizi doğrultusunda, tarihsel-sistemler olması gerektiğini savunuyorum. Buna karşın, kapitalizmin itici-gücünün, Politik Marksizm'in de içinde bulunduğu klasik Marksist yaklaşımlar doğrultusunda, üretim ilişkilerinin dönüşümü olduğunu savunuyorum. Ancak, onların aksine, doğaya ve emeğe el koyma biçimlerinin üretken sermaye temelinde yeniden örgütlenmesinin belirleyici olduğunu vurguluyorum. Kapitalizme varlıkbilimsel özgünlüğünü verenin de hem bu tarihsel-sistemik boyut hem de bu emeğe el koyma biçimindeki özgül dönüşüm olduğunu savunuyorum. Özetle, Yüksek Orta Çağ'da Batı Avrasya'da haraca dayanan iki dünya-ekonomisi vardı. Bunlardan Kuzey ve Baltık Denizi çevresinde işleyen örgütlenme merkezi Flanders, Akdeniz çevresinde işleyen diğerinin merkezi ise İtalyan kentleriydi. Kapitalizm-öncesi teknolojik durgunluk,

iklimsel soğuma ve toprak sahiplerinin üreticilerden artan talepleri sonucu, bu dünya-ekonomileri on dördüncü yüzyılda krize girdi. Ancak şaşırtıcı bir biçimde ticaret ağları çözümedi. Akdeniz'in Batısı ile Kuzey Avrupa birleşti ve yeni bir dünya-ekonomisinin temelleri atıldı. Daha da önemlisi toprak sahipleri, köylü direnişleri ve ayaklanmaları nedeniyle ne köylüleri (Doğu Avrupa dışında) yeniden serfleştirebildiler ne de sermayedarların üretimi örgütlemelerini engelleyebildiler. Üretimin; yani doğaya ve emeğe el koymanın üretken sermaye temelinde, özellikle 'yeni sanayilerde,' yeniden örgütlenmesiyle birlikte kapitalist dünya-ekonomisi ortaya çıktı.

Kapitalizme Geçiş Üzerine Anaakım Yaklaşımlar: Ticarileşme Modelleri ve Demografik Modeller

Tarihsel olarak kapitalizmin ne zaman ortaya çıktığı başlı başına bir tartışma konusudur. Kuşkusuz bu tarihsel dönemlendirme sorunu, kapitalizmin nasıl tanımlandığı ve kuramsallaştırıldığıyla ilintilidir. Eric Hobsbawn (1978: 161-162) son 1000 yılı beş parçaya ayırmıştır: Bin yılından ön dördüncü yüzyılın ortasına kadar süren, Yüksek Ortaçağlar olarak adlandırılan ve feodalizmin doruğunu oluşturan birinci dönemde; nüfus artmış, tarım ve sanayide üretim miktarı yükselmiş, ticaret genişlemiş, kentler ve kültür yeniden canlanmıştır. Batı feodalizmi; Haçlı Seferleri, göçler, yeni yerleşimler ve ticaret noktalarının kurulması örneklerinden de anlaşılacağı üzere çarpıcı bir biçimde genişlemiştir. On dördüncü yüzyıldan on beşinci yüzyılın ortasına kadar süren feodal kriz dönemindeyse büyük ölçekli feodal tarım çökmüş, sanayi üretimi ve ticaret daralmış, nüfus düşmüş, toplumsal devrim denenmiş ve ideolojik kriz yaşanmıştır. On beşinci yüzyılın ortasından on yedinci yüzyılın ortasına kadar süren üçüncü dönemdeyse yeni bir genişleme yaşanmış, Reformasyon ve Hollanda'daki burjuva devrimi örneklerinde görüldüğü gibi feodal toplumun altyapısı ile üst yapısı arasında belirgin bir kırılma gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Avrupalı tüccarlar ve 'fatihler' Amerika ve Hint Okyanusu'na ilk atılımlarını yapmışlardır. Marks'a göre bu kapitalist dönemin şafağıdır. On yedinci yüzyıldaki 'kriz, yeniden uyum ve aksama' dönemindeyse İngiliz Devrimi'yle birlikte ilk burjuva toplumu ortaya çıkmıştır. Son olarak, neredeyse eşzamanlı Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi ve Amerikan Devrimi'yle birlikte on sekizinci yüzyılın son çeyreğinden sonra kapitalist toplum kesin zaferini ilan etmiştir. Hobsbawn'ın oluşturduğu bu anlatının içinde kendi yorumları olsa da bu olgusal resme genel olarak pek bir itiraz yoktur. Tartışma daha çok kapitalizmin nasıl tanımlanması gerektiği, tüm toplumlara içkin olup olmadığı, itici-gücünün ne olduğu ve zamansal ve uzamsal sınırlarının nasıl belirlenmesi gerektiğiyle ilgilidir. Aşağıda inceleyeceğimiz yaklaşımlar da kuramsal savaşımalarını aşağı yukarı Hobsbawn'ın çizdiği bu tarihsel dönemlendirme içinde vermektedir.

Ticarileşme modelleri, kapitalizmi ticari genişlemeyle özdeşleştirirler. Adam Smith'in (1999: 1. Kitap) insanların doğal eğilimlerinin "takas, trampa ve mübadele" olduğu savından esinlenirler. Bu modellere göre, kısıtlayıcı etkenler olmadığında ticaretin doğal eğilimi genişlemektir. Bir başka deyişle kapitalizm, bütün toplumlarda içkin bir biçimde bulunur. Önerilen nedensellik ilişkisine göre ticaretin genişlemesi, işbölümünü artırır ve onun artması da emek verimliliğini yükseltir (Smith, 1999: 1. Kitap). Bu yaklaşımlarda kapitalizm, önce antik dünyada sonra da modern dünyada, artan ticarileşme, işbölümü ve emek verimliliği eğilimlerinin yücelimi ve onların siyasi ve kültürel sınırlamalardan kurtulmalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Wood, 2002a: 11-12). Dolayısıyla kapitalizm-öncesi ve kapitalist piyasalar arasında niteliksel bir fark yoktur. Antik piyasalardan modern piyasalara ilerleyiş niceliksel bir artış, yani ticaret miktarının artışıdır. Ancak bu 'doğal' tarihsel ilerleyiş, 'doğal olmayan' bir ara dönemle; yani feodalizmle, bölünmüştür (Wood, 1995: 147-148, 2002a: 12). Smith'e göre bu ara dönemin başlangıcı 'Barbar İstilaları'ydı. Binli yıllardan itibaren kentlerin ve ticaretin gelişmesi ve bununla birlikte feodalizmin adım adım çözülmesiyle birlikte kapitalizmin yeniden doğuşu başlamıştı (Smith, 1999). Ticarileşme modellerine güncel biçimini veren Henri Pirenne'e (1956) göre ise kırılma noktası, 'Barbar İstilaları' değil, 'Arap Fetihleri'ydi. Ayrıca, yine Smith'ten farklı olarak, Pirenne'e (1969) göre kapitalizmin çöküşüne neden olan da onun yeniden doğuşunu sağlayan da 'ticaret' değil 'tüccarlar'dı. Merovenj Hanedanı'nın çöküşüyle birlikte ticaret daralmış, canlı tüccar sınıfı ve kentler küçülmüştü. Bunun sonucunda, Avrupa genelinde siyasetin ekonomi üzerinde asalakça bir tahakküm kurduğu feodalizm ortaya çıkmıştı. Toprak sahipleri piyasaya, kırsal da kente galip gelmişti. Ancak on birinci yüzyılda ticaretin genişlemesi ve kentlerin büyümesiyle birlikte feodal kesinti tersine çevrilebilecekti. Kentler ve onların tüccar nüfusları hem otonomilerini hem de Roma geleneklerini korumuş, böylelikle doğal eğilimin yeniden başlamasının odağı olmuşlardı. Kentlerin büyümesi ve ticari etkinliğin yeniden başlaması, ticari akılcılıkla birleşince, üretim teknikleri gelişecek, üretkenlik artacak ve modern kapitalizm doğacaktı (Pirenne, 1969). Kısacası, ticaret ve kentlerin hem feodalizmin doğuşunda hem feodalizmin çözülüşünde hem de kapitalizme geçişte kronolojik ve nedensel önceliği vardı (Procacci, 1978: 128). Ancak Wood'un (1995) da vurguladığı gibi ticarileşme modellerinin temel sorunu, açıklanması gerekenin, yani kapitalizmin, zaten her daim var olduğunu varsaymalarıdır. Bir başka deyişle kapitalizm zaten her toplumda içkin olarak varsa açıklanması gereken de ortadan kalkmaktadır. Üstelik Brenner'in (1985a, 1985b) da belirttiği gibi, aynı bağımsız değişkenin; yani ticarileşmenin, neden farklı bölgelerde farklı sonuçlar doğurduğunu; yani Avrupa'nın bir bölgesinde sürdürülebilir ekonomik kalkınma yaratırken diğer bölgelerinde bunu neden başaramadığını da açıklayamamaktadırlar.

Demografik modeller, ticarileşme modellerinin eleştirisi olarak ortaya çıkmışlardır. Onlara göre kapitalizme geçişin itici-gücü ticarileşme değil nüfus döngüleridir. Aslında çözümlene birimleri, tıpkı ticarileşme modellerinde olduğu gibi, bir bütün olarak Avrupa'dır veya tekil ulus-devletlerdir. Ancak bu modeller, esinlerini, Adam Smith'ten değil, öncelikle Thomas Malthus'tan ve kısmen de David Ricardo'dan almışlardır (Brenner, 1985b). Malthus'a (2018: 41-46) göre nüfus geometrik artarken geçim araçları (gıda) aritmetik olarak artar. Kaynaklarla nüfus arasında açılan bu makas da zamanla açlıklara, kıtlıklara ve savaşlara (Malthusçu kapanlara) neden olur. Ricardo'nun (2004: 33-45) rant kuramına göreyse tarımda üretkenliğin sınırlı olduğu ve nüfus artışının sınırlı bir toprak arzında gerçekleştiği varsayılır. Böylelikle toprakta verim düşüşünden kaynaklanan tarımsal gelir azalışı ve marjinal arazilerin işgali, gıda talebinin arzı aşmasına neden olur. Sonuç olarak ticaret hadleri sanayinin aleyhine döner ve gıda fiyatları ve rantlar yükselir. En sonunda da aşırı nüfus ve doğal kaynakların tükenmesinden dolayı Malthuscu kapanlar devreye girer. Nüfus ve doğal kaynaklar arasındaki makas kapandıktan sonra ticaret hadleri, fiyatlar ve gelir dağılımındaki ters yöndeki eğilimler tekrar devreye girer. Kısacası geleneksel ekonomileri tanımlayan, bu iki-evreli devinimdir (*motion biseculaire*) (Brenner, 1985a: 14).

Demografik modellere güncel biçimini verenlerden Habakkuk, "uzun vadeli fiyat, gelir dağılımı, yatırım, reel ücretler ve göç"ü belirleyen etkenin "nüfusun büyümesindeki değişiklikler" olduğunu öne sürdü (Habakkuk, 1958: 487). Ona göre İngiltere tarihinde hızlı nüfus artışının gözlemlendiği üç dönem vardı. Birincisi, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda başlayıp on dördüncü yüzyılda son buluyordu. İkinci evrede nüfus, on altıncı ve erken on yedinci yüzyılda artmış ancak on yedinci yüzyılın geri kalanında azalmıştı. Son olarak üçüncü evrede, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren sürdürülebilir nüfus artışı başlamıştı (Habakkuk, 1958: 486). Habakkuk'un modeline göre genişleme dönemlerinde artan nüfus, yükselen fiyatlara, artan tarımsal karlara, nüfusun çoğunluğu için gelirin düşmesine ve tarım karşısında sanayinin ticaret haddinin kötüleşmesine yol açıyordu. Buna karşın daralma dönemlerinde azalan veya durağanlaşan nüfus, tarımsal karları baskılıyor ama kitlesel geliri yükseltiyordu (Habakkuk, 1958: 487-488). Postan (1966) da on ikinci yüzyıl ile on beşinci yüzyıl arasındaki ortaçağ İngiltere'sinin uzun-erimli sosyo-ekonomik değişiminin benzer bir demografik modelini kurmuştu. İngiltere'nin on ikinci ve on üçüncü yüzyılda nüfus artışı yaşadığını gözlemledi. Bekleneceği üzere bu daha az verimli toprakların işgaline, gıdaya ve toprağa olan talebin artmasına ve sonuç olarak gıda fiyatlarının ve rantların yükselmesine neden oldu. Nüfus artışı nedeniyle feodal lordlar hem geleneksel hem de sözleşmeli kiracılara karşı güçlendiler; çünkü kiracılar daha

sınırlı sayıdaki arazi için birbirleriyle rekabet etmek durumundaydılar. Toprağa erişimlerini güvenceye almak için hem geleneksel rantın üzerindeki *tallage* gibi keyfi vergilerin hem de lordun arazisindeki angaryanın artışına boyun eğdiler. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllardaysa nüfus; verim azalışı, açlık ve salgından dolayı düştü. Toprak/emek oranı tersine döndü. Demografik eğilimlerin tersine dönmesiyle birlikte köylüler yeniden güçlendi. Lordların yüksek rant toplama ve köylülerin özgürlüklerini ve yer değiştirmelerini sınırlama yetileri azaldı. Lordların köylüler üzerindeki denetimlerinin azalmasıyla birlikte serflik/feodalizm de son buldu. Kısacası Postan'ın modelinde demografik etkenler veya daha doğrusu, 'görece faktör kıtlığı', feodal lordlarla köylüler arasındaki ekonomi-dışı ilişkiyi açıklıyordu (Brenner, 1985a: 20). Bowden (1967), Postan'ın modelini on altıncı ve on yedinci yüzyıla genişletirken, Le Roy Ladurie (1976) *Languedoc* Köylüleri başlıklı çalışmasında demografik modeli sanayi öncesi Fransız sosyo-ekonomik tarihine, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadarki dönemi kapsayacak biçimde uyguladı. Yine 'uzun on altıncı yüzyıl' boyunca nüfusun artışı, rantların yükselmesi, ücretlerin düşmesi ve köylü mülklerinin parçalanmasıyla sonuçlanmıştı. Buna karşın on yedinci yüzyıldaki üretkenlik düşüşü, Malthuscu kapanlara ve toprakla gelirin yeniden dağılımına yol açacaktı.

Özetle demografik modeller her ne kadar ticarileşme modellerinin eleştirisi olarak ortaya çıkmış olsalar da aslında nüfus döngüleri, toplumsal dönüşümü yine piyasa düzenekleri; yani arz ve talep dengeleri, aracılığıyla etkiliyordu. Geliştirdikleri açıklamalar; nüfus artışının döngüsel örüntülerini, Malthuscu kapanları ve Ricardocu rant kuramını içermeleri nedeniyle ticarileşme modellerine göre daha karmaşık olsa da ne kapitalizmin itici-gücünün ne olduğunu açıkça ortaya koyabiliyordu ne de Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişin piyasaların niceliksel genişlemesi olduğu varsayımını sorguluyordu (Wood, 1995: 153). Bir başka deyişle ticarileşme modellerinin temel sorunlarını tanımlayıp eleştirmek yerine demografik modeller, bir bağımsız değişkeni – ticari genişlemeyi, bir başka bağımsız değişkenle – nüfus döngüleriyle, değiştiriyordu (Brenner, 1985a: 30). Bu da benzer sorunlar yaratıyordu. Avrupa'nın farklı yerlerindeki benzer demografik eğilimlerin neden farklı sosyo-ekonomik ilişkiler doğurduğunu açıklayamıyordu. Sonuç olarak feodalizmden kapitalizme geçişle ilgili iki temel soruyu yanıtlamakta yetersiz kalıyordu. Birincisi, neden serflik Batı Avrupa'da ortada kalkarken Doğu Avrupa'da yeniden ortaya çıkmıştı? İkincisi, neden Fransa'da küçük köylü mülkiyeti pekişirken İngiltere'de toprak sahibi ve kiracı kapitalist çiftçi ve en nihayetinde ücretli-işçiden oluşan üçlü bir sınıfsal yapı oluşmuştu?

Marksist Yaklaşımların Kökenleri

Marksist kuramcılarının temel sorularıysa tam da farklılaşansınıf/üretim ilişkileriydi. Ancak aralarındaki ayrışmalar büyük ölçüde Marks'ın farklı yapıtlarını farklı yorumlamalarından, hatta kimi zaman aynı yapıtını farklı yorumlamalarından kaynaklanıyordu. Bu da Marksistler arasında sıklıkla 'alıntı savaşlarına' neden oluyordu. Tabii, Marks'ın temel kaygısı feodalizmden kapitalizme geçişi değil, kapitalizmin kendi iç ilişkilerini, dinamiklerini ve çelişkilerini anlamaktı. Bu nedenle feodalizm ve diğer kapitalizm-öncesi üretim biçimleriyle ilgili yazdıkları, birkaç istisna dışında, kapitalizm üzerine yazdığı yapıtların içinde pasajlar halinde bulunuyordu. Bu pasajların amacı da çoğunlukla kapitalizmin önceki üretim biçimlerine göre özgünlüğünü ortaya koymaktı. Marks, kapitalizmle ilgili şu üç noktayı vurguluyordu: 1. Ücretli-emeğin ortaya çıkması, 2. Sermayenin üretimi denetim altına alması, 3. Ticaret ve finans sermayelerinin üretken sermayenin birer momentine dönüşmesi. Ancak bu koşulların nasıl ortaya çıktığı tartışmaların odağıydı. Erken dönem eserlerinden Alman İdeolojisi (Marx ve Engels, 1998a) ve Komünist Manifesto'daki (Marx ve Engels, 1998b) geçiş anlatısı ile Grundrisse (Marx, 1993: 459-514) ve Kapital'deki geçiş anlatıları birbirlerini tutmuyor gibi gözüküyordu. Hatta Kapital'in 1. cildinin (Marx, 1990: 873-940) sonundaki 'ilk birikim' bölümündeki tarımda kapitalizmin özellikle İngiltere olgusundaki gelişim yolu ile Kapital'in 3. cildindeki (Marx, 1991: 440-455, ayrıca 728-748) kentte kapitalizmin gelişmesinin üç yolu – tüccarın üreticileşmesi, tüccarın üreticileri bağımsız bırakarak araçlaştırması ve üreticinin tüccarlaşması, (ki Marks bunu 'gerçekten devrimci yol' olarak tanımlıyordu) birbirinden farklılık gösteriyordu. Bunun da ötesinde Kapital'in 1. cildinin ilgili bölümünü okuyanlar yalnızca 'klasik İngiltere olgusu'nu görmüyorlar, aynı zamanda on altıncı yüzyılın 'kapitalist çağın şafağı' olduğunu ve 'ilk sermaye birikim' sürecinin aslında tüm Avrupa'yı Amerika'yı hatta Afrika'yı ve Hint Okyanusu'nu da kapsadığını okuyorlardı. Bu bölümlerde ayrıca feodalizmin ilk olarak İtalya'da son bulduğu, oradaki ilk kapitalist birikimin sırasıyla İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'deki sermaye birikimini tetiklediği de yazıyordu. Hele bir de işin içine Marks'ın Kapital sonrası yazdığı Vera Zasuliç'e Mektuplar (Marx, 1983: 97-126) gibi metinler de girdiğinde kapitalizme geçiş sorunu iyice karmaşıklaşıyordu. Peki, Marks tutarsız mıydı? Ortada birbiriyle çatışan kavramlar, kuramlar ve tarihsel dönemlendirmeler mi vardı? Yoksa bütün bunlar daha büyük bir kuramın parçaları mıydı? Elbette bu sorulara yanıt vermek güçtür. Ancak Marks'ın kuramının büyük ölçüde tutarlı olduğu düşüncesindeyim. Yine de sizlere 'Marks'ın doğru yorumu'nun ne olduğunu sunma iddiasında da değilim. Marksist kuramcılar arasındaki itilafların kökenini belirledikten sonra yolumuza devam edelim.

Feodalizmden kapitalizme geçiş her ne kadar Kautsky (1988) ve Lenin (1964) gibi Klasik Marksistler tarafından derinlemesine incelenmiş bir konu olsa da İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Neo-Marksist tartışmalar büyük ölçüde bu klasik tartışmalardan bağımsız gelişmiştir. Neo-Marksist tartışmaların kökeninde Dobb-Sweezy tartışması yatar (Hilton, 1978a). Bu öncül tartışmanın birinci odak noktası feodalizmin ve kapitalizmin itici-güçleri, ikinci odak noktası feodalizmin ve kapitalizmin coğrafi sınırları (çözümleme birimi) ve üçüncü odak noktası ise tarihsel dönemlendirmedir. Marksizm-içi bir tartışma olmasından dolayı tartışmacılar, kavramsal olarak büyük ölçüde benzerlik göstermektedirler. Ancak kavramların kullanımı ve kurulan kuramsal çerçeveler birbirlerinden farklıdır. Temelde tartışma, itici-güç sorusu çevresinde, yani 'feodalizmin çözülmesine ve kapitalizme geçişe neden olan etken feodal üretim biçiminin içsel çelişkili ilişkileri miydi yoksa dışsal bir etken olan ticaret miydi' sorusu çevresinde, dönmekteydi. Dobb'un (1963) kitabını eleştiren Sweezy (1978a) Pirenne'den (1969) yola çıkarak feodal üretim biçiminin içsel bir itici-gücü olmadığını ve Avrupa feodalizminin çözülüşüne ticaretin neden olduğunu öne sürüyordu. Dobb'un feodalizmin çözülmesinin nedeninin köylülerin lordlar tarafından aşırı sömürülmesi olduğu savına karşı çıkıyordu. Aksine bunun yönetici sınıfın toplumun emek-gücü üzerinde denetimini koruyamamasından, yani onu sömürememesinden kaynaklandığını savunuyordu (Sweezy, 1978a: 46). Dobb (1963, 1978) ve daha sonra Hilton (1978b: 115-117) ise feodalizmi çözenin ve kapitalizmi doğuranın, içsel sınıf mücadeleleri sonucu basit meta üretiminin gelişmesi olduğunu iddia ediyorlardı. Hatta Hilton (1978b: 17-19, 27) bu nedenle para, ticaret ve kentlerin feodalizme dışsal olmadığını, aksine onun içinden çıktığını savunuyordu. Buna karşın Sweezy (1978b) feodal üretim biçiminin çok dirençli olduğunu vurguluyor, içsel itici-gücü olmadığını yineliyor, ticaretin Avrupa feodalizmine dışsal olsa bile onun parçası olduğu geniş coğrafyaya içsel olabileceğini ileri sürüyor ve dönüşümün bu şekilde gelmiş olması gerektiğini savunuyordu. Her ne kadar bu üretim biçimi bir ölçüde ticaretin artmasına, kentlerin büyümesine ve mübadele-değeri üretimine tahammül etmiş olsa da bunlar feodalizmin temel ilkesi olan kullanım-değeri üretimiyle gerilim yaratıyorlardı. Ticaret, feodalizmi çözmüştü ama kapitalizm, doğrudan feodalizmin çözülüşünden ortaya çıkmamıştı. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda 'kapitalizm-öncesi küçük meta-üretimi' adında bir geçiş dönemiyle kapitalizm ortaya çıkmıştı. Ayrıca Dobb'dan farklı olarak Sweezy'ye göre, Marks'ın 'gerçekten devrimci yolu'nu küçük meta-üreticilerinin 'tüccarlara' veya 'kapitalistlere' dönüşümü olarak yorumlamak da zorunlu değildi. 'Gerçekten devrimci yol' pekâlâ üreticinin en baştan hem tüccar hem de işveren olduğu bir süreç olarak da düşünülebilirdi (Sweezy, 1978a: 54). Bu nedenle İtalya ve Flanders gibi meta-üretiminin çok gelişkin olduğu bölgelerde kapitalizmin neden gelişmediğini sorguluyordu (Sweezy, 1978b: 107).

Dobb, feodalizmin içsel itici-gücünün olmadığını savunmanın ekonomik toplumun kendi içsel çelişkileriyle ilerlediğini temel alan Marks'ın gelişim yasasına bir istisna oluşturacağını öne sürdü (Dobb, 1978: 59). Benzer bir biçimde Procacci de Sweezy'yi Marksist olmayan bir yöntem bilim benimsediği için eleştirdi ve "feodalizmin içsel gelişimden yoksun, dışsal etkilere duyarlı, devinimsiz bir tarihsel oluşum olduğunu ileri sürmenin, soruyu, diyalektik etkileşim açısından değil, rastlantısal olasılıklar açısından sormak" olduğunu savundu (Procacci, 1978: 129). Dobb hem Çalışmalar kitabında (1963) hem de *Yanıt*'ında (1978) feodalizmin çözülmesinin ticaret ve kentlerin merkezinde değil uzağında kalan çevre bölgelerde başladığını vurguladı. Örneğin serflik, Kuzey ve Batı İngiltere'de güneydoğudan çok daha önce çözülmüştü. Üstelik Doğu Avrupa'daki 'ikinci serflik' dönemi, ticarileşme ile yakın ilişkiliydi (Dobb, 1963, 1978). Hem Dobb hem Hilton küçük meta-üretiminin gelişmesinin feodalizmin çözülmesinde ve kapitalizmin yükselişinde belirleyici olduğunu savundular. Dobb, feodal üretim biçiminin, lordlar ve köylüler arasındaki sınıf mücadelesi nedeniyle bir kriz yarattığının altını çizdi. Bu mücadele basitçe ve doğrudan kapitalizmin yükselişine neden olmadı; ancak, "küçük meta-üreticilerinin feodal lordlara bağımlılığının biçimini değiştirdi" ve köylüler bu biçimde kendilerini feodal yükümlülüklerden kurtarabildiler (Dobb, 1978: 59). Dolayısıyla, "kapitalizm, eylem özgürlüğünü güvence altına alabildiği ve kendi içinde farklılaşma yarattığı ölçüde küçük meta-üretiminden doğdu." (Dobb, 1978: 59). Hilton (1990) ise Dobb'un tezini geliştirdi ve arşiv materyalleri ile güçlendirdi. Hilton'a göre (1976c: 115) feodalizmin itici-gücü 'rant için mücadele'ydi. Kapitalizme geçişin lord-merkezli (Duby, 1968) veya tüccar-merkezli (Pirenne, 1969; Sweezy, 1978a, 1978b) açıklamalarına karşın Hilton'ın yaklaşımı, öncelikle, yalnızca lordların köylülerden taleplerini vurgulamıyor aynı zamanda köylülerin de direnişinin altını çiziyordu. Bu direniş, ortaçağ köylülerin geçim araçlarına sahip olmalarından ve kadim haklarla komünal mülkiyete erişimlerinin olmasından kaynaklanıyordu. Köylülerin bu tarihsel olarak özgül boyun eğmişliği, köylülerin hukuki statüsü üzerinden sürekli bir çatışma yaratıyordu (Hilton, 1985). İkincisi, Hilton'a göre lordların artan rant talepleri köylülerin üretim tekniklerini geliştirmelerine ve feodal toplumsal örgütlenme içinde harcanabilir artık üretmelerine neden oluyordu. Bu da sırasıyla basit meta-üretiminin, lordların nakdi gelirlerinin, uluslararası lüks mal ticaretinin ve kentleşmenin gelişmesine neden oluyordu (Hilton, 1978b: 27, 1990). Bir başka deyişle Hilton, köylü küçük meta-üretimini feodal sınıf mücadelesinin dinamiği ile köylü piyasalarının dinamiği arasındaki bağlantı olarak görüyordu (Duchesne, 2003: 140). Köylülerin farklılaşması tarımsal dönüşümde ve geçişte merkeziydi: "*causa causans*'tı (neden olan nedendi/itici-güçtü) *causa causata* değildi (neden olunan neden/ikincil neden değildi)" (Byres, 2006). Kısacası köylü

direniş, “kırsal komünlerin gelişmesi, serbest kira sözleşmesinin ve statünün genişlemesi, köylü ve zanaatkâr ekonomilerinin meta-üretimi için özgürleşmesi ve sonunda kapitalist girişimcinin ortaya çıkması” için çok önemliydi (Hilton, 1978b: 27).

Politik Marksizm

Brenner, çözümlemesine ticarileşme modellerinin ve demografik modellerin eleştirisiyle başladı ve eleştirilerini küçük meta-üretimi modellerine ve dünya-sistemleri analizine genişletti. Ana-akım modellere ilişkin özetle; ticaret ve nüfus artışlarının neden Avrupa’nın farklı bölgelerinde gelir dağılımı, uzun-erimli ekonomik büyüme ve üretici güçlerin gelişimi açılarından farklı sonuçlar doğurduğunu sorguluyordu (Brenner 1985a, 1985b: 213). Bunun yerine ülkeler arasındaki farklı gelişim yolları belirleyen etkenin ‘toplumsal mülkiyet ilişkileri’ olduğunu öne sürüyordu. Brenner’a göre demografik ve ticari değişimlerin ne biçimde ve ölçüde uzun-erimli gelir dağılımını ve ekonomik gelişimi etkileyeceğini belirleyen, sınıf ilişkilerinin yapısıydı (Brenner, 1985a: 11). Aslında yüzeysel bir bakışla Brenner’ın yaklaşımının Dobb ve Hilton’inkinin bir devamı olduğu düşünülebilirdi. Nitekim onlar gibi köylüler ve lordlar arasındaki üretim ilişkilerinin merkezîyetini vurguluyor ve feodal krizi, sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak görüyordu. Bir başka deyişle Sweezy’den farklı olarak, kapitalizme geçiş için içsel bir neden arıyordu. Ancak ilginç bir biçimde, Sweezy’nin Dobb’a yönelttiği bazı eleştirileri de önemser gibiydi. Öncelikle, Dobb ve Hilton’un; kapitalizmin, feodalizmin çatlaklarında küçük meta-üretimi biçiminde ortaya çıkmayı beklediği yönündeki örtük varsayımlarını paylaşmıyordu (Wood, 2002a: 41; Akram-Lodhi ve Kay, 2010: 196). Ayrıca Sweezy gibi, kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinin dayanıklılıklarını vurguluyor ve kendi iç mantıklarının ve sağlımlıklarının altını çiziyordu. Bu nedenle kapitalizm-öncesi aktörlerin fırsat verildiğinde kapitalist stratejiler benimseyeceği varsayımını sorguluyor ve kapitalist mantığı varsaymayan bir içsel dinamik arıyordu (Wood, 2002a: 51-52).

Brenner ve sonra da Wood, kapitalizmin feodal engeller kaldırılınca kendiliğinden ortaya çıkıp çıkmadığını ve her topluma her zaman için olup olmadığını sorguluyorlardı. Onlara göre kapitalizm, yeni bir mantığı olan yeni bir oluşumdur (Wood, 2002a: 41-42). Kısacası küçük meta-üretimi ile kapitalizm arasındaki fark sadece niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel (Wood, 2002a: 43). Ticarileşme modelleri, kapitalizmin ortaya çıkışını açıklamak için kapitalist mantığın ve akılcılığın zaten var olduğunu varsaymıştı (Wood, 2002a: 42). Her ne kadar Dobb ve Hilton çözümlemelerini ticaret yerine sınıf mücadelesi üzerine oturtmuş olsalar da; onlar da kapitalizmin her topluma için olduğunu varsaymışlardı. Sınıf mücadelesi, onlar için kapitalizmin önündeki engelleri

kaldırmaktan ibaretti. Bu başarılı olduğunda, kapitalizm küçük meta-üretiminden içinden kendiliğinden doğuyordu. Yani onlar da 'kendi kendini kanıtlayan bir önerme' ortaya sürüyorlardı (Wood, 2002a: 43). Brenner ayrıca, ne teknolojik bir devrimin (tarım devriminin veya sanayi devriminin) ne 'ilk sermaye birikiminin' (Amerika'lardan gelen altın ve gümüş veya Afrika'yla köle ticaretinin) ne de uluslararası bir işbölümünün ortaya çıkışının (Wallerstein'in modern dünya-sistemine) sürdürülebilir ekonomik büyümeyi tetiklemek için 'yeterli' koşullar olduğunu savundu (Brenner, 1977; 2001: 172). Bunlar ekonomik büyüme için 'gerekli' koşullar olabilir ve süregiden bir sürece katkıda bulunabilirlerdi; ancak, ekonomik büyümeyi tetiklemek için 'yeterli' koşullar değillerdi. Peki, önceki yaklaşımlar 'açıklanması gerekeni varsayarak' veya 'yeterli' koşullar yerine 'gerekli' koşulları öne sürerek mantık hataları yapıyorlarsa, Brenner'a göre kapitalizmin kökeninin tutarlı açıklaması neydi?

Brenner'a göre kapitalizmin itici-gücü bireysel üreticilerin karı maksimize etmek için sistematik, sürekli ve evrensel olarak maliyet düşürmesiydi. Bunu da verimliliği arttırarak ve fiyat dalgalanmalarına tepki verip üretim araçlarını bir üretim kolundan bir başka üretim koluna kaydırarak gerçekleştiriyorlardı (Brenner, 2001: 172-173). Bu da ancak uzmanlaşmaya, sermaye biriktirmeye, teknoloji geliştirmeye ve karlarını maksimize etmeye mecbur kalırlarsa olabilirdi (Brenner, 2001: 173). Brenner, bu mecburiyetin ancak 'kapitalist toplumsal mülkiyet ilişkileri' altında olabileceğini, yani üreticilerin piyasadışı boyunduruklardan ve (üretim araçlarına olmasa da) geçim araçlarına (gıdaya) erişimden 'özgürleştiklerinde' olabileceğini savundu. Ancak o zaman 'piyasaya bağımlı' hale gelirler, varlıklarını sürdürebilmek için üretimde rekabete başlarlar ve yok olma pahasına uzmanlaşarak, sermaye biriktirerek ve teknoloji geliştirerek mübadele-değerini maksimize etmeye çalışırlardı (Brenner, 2001: 173). Kapitalizm-öncesindeyse piyasadan bağımsızlardı ve geçim araçlarına doğrudan erişimleri vardı, bu nedenle de piyasada rekabet etmek zorunda değillerdi. Lordlar da artık-ürünü doğrudan üreticilerden zor kullanarak alabiliyorlardı. Bu koşullarda emek verimliliğini arttırmak ve sürekli ekonomik büyümeyi sağlayacak davranışlar benimsemek toplumsal aktörlerin kendi çıkarlarına değildi çünkü bir yandan, rekabetçi sınırlamalardan bağımsızlık, köylülerin mübadele-değeri maksimizasyonundan farklı stratejiler benimsemelerini teşvik ediyordu ve diğer yandan lordlar da gelirlerini verimlilik artışı yerine (silahlanarak) yeniden-dağıtım kapasitelerini yükselterek arttırabiliyorlardı (Brenner, 2001: 173-174). Kapitalizme geçiş, yani emek verimliliğinin artışı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma, feodal aktörlerin aniden içkin bir kapitalist davranışı benimsemelerinin sonucu olarak ortaya çıkamazdı. Bu aktörlerin özgün 'yeniden-üretim kuralları' altında işleyişlerinin

niyet edilmemiş bir sonucu; yani toplumsal aktörlerin yeni amaçlara ulaşmak için yeni davranışlar benimsemelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilirdi. Kısacası Brenner'a göre kapitalizm her topluma için bir olgu değildi. Onun sıra dışı itici-gücü (kar maksimizasyonu için maliyet düşürmek) sınıf mücadelelerinin niyet edilmemiş bir sonucu olarak ortaya çıkabilirdi.

Brenner (1985a, 1985b, 1977), Avrupa'nın bütünsel özelliklerinin bu itici-gücün ortaya çıkışını açıklamayacağını savundu. Bu özgün olay, yalnızca erken modernin İngiltere'sinde yaşanmıştı. Ancak ticarileşme ve küçük meta-üretimi modellerinden farklı olarak bu durum, kapitalizme dönük için bir eğilimin özgürleşmesinden değil, İngiliz kırsalındaki lordlarla köylüler arasındaki siyasi dengenin özgünlüğünden kaynaklanıyordu. Feodalizmin çözülmesi, Avrupa kırsalında farklı gelişim yolları yaratmıştı. Avrupa'nın doğusunda (Elbe Irmağı'nın doğusunda) sınıf mücadelesinde lordlar baskın gelerek köylüleri serfleştirmiş, buna karşın Batı Almanya ve Fransa'da köylüler lordlara üstün gelerek kendi küçük mülkiyetlerini sağlamlaştırmışlardı. İngiltere'deyse sınıf dengesi iki bölgenin arasında bir duruma karşılık geliyordu. Lordlar köylüleri serfleştirememişlerdi ama büyük mülkiyetlerini korumuşlardı. İngiltere'deki büyük toprak sahibi bu lordlar, arazilerini kısa dönemli kiraya veriyorlardı. İcar süresiyse ne yasayla ne de töreyle belirleniyordu. Bu kısa dönemli icarlar, kiracıları piyasaya bağımlı kılıyor ve dolayısıyla onları uzmanlaşmaya ve rekabetçi üretim yapmaya zorluyordu. Dönemin *yeoman* adı verilen kapitalist kiracıları, hatta küçük mülk sahipleri bile, piyasa baskıları altında üretim yapmak zorunda kalıyorlardı. Hem büyük toprak sahibine dönüşen lordlar hem de kiracılar piyasada başarılı olmak zorundaydılar çünkü gelirlerini (rantlarını ve karlarını) piyasalardan sağlıyorlardı. Her iki sınıf da yeniden-üretimleri için piyasaya eşi benzeri görülmemiş ölçüde bağlandılar. Her iki sınıfın da çıkarı; toprağın islahını, agronomi yoluyla verimlilik artışını, ücretli-emek sömürsünü ve çitlemeler yoluyla üretimin ölçeğinin büyütülmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla kırsal meta-üreticileri, kapitalistlere dönüşmemişlerdi. Sweezy'nin de 'gerçekten devrimci yol'da vurguladığı gibi, daha en baştan kapitalistler. Onları kapitalist yapan ne servet biriktirmeleriydi ne de ücretli-emek istihdam etmeleriydi. Onları kapitalist yapan, yeniden-üretimlerinin koşulu olarak piyasaya bağımlı hale gelmeleriydi. İşte İngiliz mülkiyet ilişkilerinin özgün yeniden-üretim kuralı buydu. Bu belirgin yeniden-üretim kuralı, özgün dinamikleri harekete geçirdi; verimlilik artışı yönündeki rekabetçi baskılar, Malthusçu döngülerin kırılmasına ve kendi kendini sürdürebilen büyümeye neden oldu. İngiliz toprak sahipleri böylece tamamen kiracılarının verimlilik artışına bağımlı hale geldiler. Bu durum, piyasa-dışı zor yöntemlerini kullanan Doğu Avrupalı lordların durumundan farklıydı. İngiliz kiracı-çiftçilerinin durumu da Fransız ve Batı Alman köylülerinden farklıydı çünkü ikinci grubun da geçim araçlarına doğrudan erişimleri vardı.

Piyasada mübadele yapsalar bile rekabetten korunuyorlardı. Dolayısıyla kiracı kapitalist sınıf tamamen yepyeni bir şeydi; küçük meta-üreticilerinin organik bir uzantısı değildi. Kısacası İngiliz lordları ve köylüleri tarihsel olarak özgül koşullar altında kendilerini 'oldukları gibi' yeniden üretmeye çalıştıkça, niyet etmedikleri bir biçimde kendilerini piyasaya bağımlı kıldılar ve kapitalist gelişim dinamiğini başlattılar (Wood, 2002a: 52).

Brenner'ın bu özgül savı çok sayıda eleştiriyle karşılaştı. Daha klasik Marksist yaklaşımlardan gelen 'içsel' eleştiriler, Brenner'ın ekonomik ve siyasi etkenleri ele alış ve köylü farklılaşmasını açıklaması üzerine odaklanıyordu. Buna karşın Dünya-Sistemi Analizi ve Troçkist geleneklerden gelen eleştirilerse Brenner'ın yöntembilimi – yani çözümleme birimiyle ilgiliydi. Le Roy Ladurie (1985),¹ Brenner'ı 'artık söken sınıflar' ile 'yönetici sınıflar'ı ayırt etmeyerek ekonomik ve siyasi etkenleri birbirine karıştırmakla suçladı. Guy Bois (1985), Brenner'ın 'istenççi' bir yaklaşım benimseyerek siyasi etkenlere ayrıcalık verdiğini, buna karşın ekonomik etkenleri görmezden geldiğini savundu. Sonradan Brenner ve takipçilerinin benimsediği 'Politik Marksizm' yakıştırması buradan kaynaklanıyordu. Hilton'ın (1985; ayrıca bkz. Wood, 2002a: 55) *Brenner Debate*'e yazdığı giriş yazısı da bu eleştiriye çağırıyordu. Orada Hilton, Bois ve Brenner'ın savlarını; üretim ilişkilerinden bağımsız olarak güçlerin, sınıf mücadelesinden bağımsız olarak bütün üretim biçiminin ve siyasi etkenlerden bağımsız olarak ekonomik etkenlerin görece ağırlıklarına göre değerlendiriyordu. Buna karşın önce Brenner (1985b) sonra da Wood (1981) ekonomik ve siyasi alan ayrımının kapitalizme özgül olduğunu vurguladılar. Genel olarak kapitalizm-öncesi üretim biçimleri ve özel olarak Avrupa feodalizmi, 'siyaseten kurulmuş mülkiyet'e dayanıyordu. Artık-emeğe, ekonomik ve siyasi alanın birleşimiyle; yani piyasa-dışı – siyasi, askeri, hukuki yollarla, el koyulmasını gerekli kılıyorlardı. Buna karşın kapitalizmde üreticiler, piyasa baskıları altında teknolojik yenilik yapma, emek verimliliğini artırma, karlarını maksimize etme, sermaye biriktirme ve böylelikle rakiplerine üstünlük sağlamaya çalışmaktaydılar. Bir başka deyişle amaçları 'görelî artık-emeği' yükseltmekti. Kapitalizm-öncesi üretim biçimlerindeyse görelî artık-emek artışı yönünde dürtüler yoktu çünkü sömürücü sınıflar piyasa-dışı yöntemler kullanarak 'mutlak artık-emeği' arttırabilirlerdi.

Byres ise Brenner'ın Kosminsky-Dobb-Hilton'ın köylü farklılaşması tezine getirdiği eleştirilere karşı çıktı. Köylülerin farklılaşması, tıpkı Dobb (1963) ve Kosminsky (1956) için olduğu gibi, Hilton için de tarımdaki dönüşümü açıklamak için merkezi bir önem taşıyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi köylülerin farklılaşması *causa causans* değil *causa causata* idi. Byres'a (2006, 2009) göre kapitalist kiracıların ilk ortaya çıkışı, köylülerin daha önceden

gerçekleşen farklılaşması tanınmadan açıklanamazdı. Dolayısıyla 'kendi kendini kanıtlayan bir önerme' ortaya atanlar, Kosminsky-Dobb-Hilton değil, Brenner ve Wood'du. Kapitalizm-öncesi köylü farklılaşmasını göz ardı etmekle suçlanan Brenner (1985a, 1985b), tek bir sınıfın kapitalizmin ortaya çıkışını açıklayamayacağını savundu. Önemli olan, sınıflar-arası birtakım ilişkilerin ortaya çıkmasıydı. Bu ilişkiler içerisinde sınıflar kendilerini yeniden üretmeye çalıştıkça niyet edilmemiş bir sonuç olarak sürdürülebilir gelişim doğuyordu. Ayrıca Brenner, İngiliz yönetici sınıfların ekonomik koşullar karlı kılmadıkça küçük köylülerin mallarına güç kullanarak el koymadıklarını savundu. Dolayısıyla köylülerin farklılaşması kapitalizmin doğduğu rahim değil, daha ziyade kapitalist mantığın doğurduğu bir yavruydu. Rekabetçi mantık kendisini, kiracı çiftçi üzerinde, ücretli-emek istihdam etmese de yalnızca kendisi ve ailesi çalışsa bile, hissettiriyordu. Üreticiler, ancak üretim araçlarına piyasa yoluyla erişebiliyorlardı. Rekabetçi baskıların sonucu olarak daha az üretken kiracılar toprağa erişimlerini yitiriyorlar, buna karşın daha üretkenler daha çok toprağa erişim kazanıyorlardı. Sonuç olarak köylülerin farklılaşması, kapitalizme geçişin bir sonucuydu, nedeni değildi. Ortaya çıkan işçi sınıfı da yine bu sürecin bir sonucuydu, başlangıcı veya nedeni değil (Wood, 2009).

Wood, her ne kadar Brenner ile kapitalizmin tamamen yeni bir olgu olduğu konusunda anlaşsa da Brenner'ın 'piyasa-bağımlılığı' kavramını muğlak buluyordu (Wood, 1994, 2002b). Bu nedenle iki tür piyasa-bağımlılığı arasında ayırım yaptı: 'piyasa fırsatı' ve 'piyasa zorunluluğu.' Wood'un anlatısında köylü küçük meta-üreticileri, fırsatlar ortaya çıkınca piyasa için üretim yapabilirlerdi ancak geçim araçlarına doğrudan erişimleri olduğu için bu fırsatlar ortadan kalktığında piyasalardan çekilebilirlerdi. Dolayısıyla piyasa rekabetinin ve zorlamasının boyunduruğu altında değillerdi. Wood, piyasa etkileşiminin bu biçimini 'piyasa fırsatı' olarak tanımladı. Bu etkileşim biçimi, Avrupa'nın pek çok bölgesinde ortaya çıkmıştı ama kapitalizme yol açmamıştı. Buna karşın *yeoman* kapitalist kiracılar, piyasalara üretim araçları için bağımlıydılar. Piyasalardan yalnızca geçim araçlarının önemli bir bölümünü veya tümünü satın almıyorlar, aynı zamanda diğer kiracı çiftçilerle üretim araçlarına, özellikle toprağa, erişimlerini sürdürebilmek için rekabet etmek zorunda kalıyorlardı. İngiliz tarımına özgünlüğü veren, uzun süreli geleneksel kira sözleşmelerinin kısa süreli sözleşmelerle değiştirilmesi olmuştu. Dolayısıyla İngiliz kiracıları en başından 'piyasa zorunluluğu'na göre deviniyorlardı. Brenner, Hollanda tarımını açıklarken kuzeydeki denizcil bölgelerdeki küçük köylülerin buğday ve arpaya dayalı geçim üretiminden süt üretimine kayarak nasıl piyasaya bağımlı duruma geldiklerini vurguluyordu (Brenner, 2001). Buna karşın Wood, bu sürecin kapitalizmin gelişimi için yeterli olamayacağını savundu. Ona göre Hollandalı

çiftçileri piyasanın boyunduruğu altına alan geçim araçlarına bağıllık değil, kira sözleşmelerindeki değişikliklerdi; yani sürelerin kısılmasıydı (Wood, 2002b). Kısacası Wood'a göre kapitalizme geçişteki belirleyici unsur, geçim araçlarının değil, üretim araçlarının piyasaya bağlı duruma gelmesiydi. Ancak bu koşullarda, 'piyasa zorunluluğu' ortaya çıkıyordu.

Politik Marksizm yaklaşımı yukarıda ele aldığımız daha geleneksel Marksist düşünceden yöneltilen 'içsel' eleştiriler dışında, hem Dünya-Sistemi Analizi'nden hem de Troçkist Perspektiften gelen 'dışsal' eleştirilerle de karşılaştı. Arrighi, özellikle Brenner'ın Marks'ın dünya-sistemsel kuramsallaştırmalarını göz ardı ettiğini vurguladı. Oysa Marks, kapitalist üretimin önkoşulu olarak dünya-piyasasının on altıncı yüzyılda oluştuğunu vurgulamıştı. Bu doğrultuda Arrighi'ye göre Brenner, "kapitalist üretimin gelişimi için dünya-sistemsel koşulların nasıl ve niçin İngiltere'de veya başka bir yerde yaratıldığını" açıklayamıyordu (Arrighi, 1998: 120). Örneğin Arrighi, İngiltere'deki 'çitleme hareketi'ni Flanders'taki tekstil sanayinin gelişiminden bağımsız açıklamanın olanaklı olup olmadığını sorguluyordu. Troçkist gelenekten gelen Davidson da benzer eleştiriler yöneltti. Ona göre bu akım, ister adları Politik Marksizm olsun ister Post'un (2011: 2) sonradan kullanmayı yeğlediği gibi 'Kapital-Merkezli Marksizm' olsun, öncelikle Kapital'in Marks'ın diğer yapıtları ile ilişkisini göz ardı ediyordu, ikincisi Kapital'deki kapitalist üretimin soyut modeli ile kapitalizmin somut biçimleri arasındaki farkları görmezden geliyordu (Davidson, 2013-2014). Oysa Callinicos'un da belirttiği gibi Marks, soyut modellerle kapitalizmin temel özelliklerini yalıtmayı amaçlarken somut biçimlerle tarihsel olarak farklı gelişim yollarını tanımlıyordu (Callinicos, 1995: 134-35 aktaran Davidson, 2013-2014). Siyasi Marksistlerse, soyut modelleme ayırımı tanımlıyor gibi gözüküyorlar ve Brenner dışında hepsi, kapitalizmin yalnızca İngiltere'de geliştiğini düşünüyorlardı. Marks'ın da kapitalizmin yalnızca İngiltere'de geliştiğini düşündüğü için orayı kapitalizmin gelişimi için model olarak ele aldığını varsayıyorlardı. İngiltere'nin o dönemde kapitalizmin en geliştiği ülke olduğu su götürmezdi. Marks da çözümlemesinin temelini bu nedenle İngiltere üzerine oturtmuştu. Ancak tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesinin 'klasik' biçiminin İngiltere'de gerçekleşmiş olması, 'klasik' olmayan diğer biçimlerin de varlığını gösteriyordu. Nitekim yukarıda da değindiğim gibi Marks, kapitalist üretimi düzensiz (sporadik) olarak ilk önce Akdeniz kentlerinde on dördüncü veya on beşinci yüzyılda görmeye başlasak da kapitalist çağın on altıncı yüzyılda başladığını belirtiyordu (Marks, 1990). Üstelik 'ilk sermaye birikimi'nden bahsettiği meşhur pasajında bu sürecin momentlerinin aşağı yukarı sırayla İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'de yaşandığını belirtiyordu (Marks, 1990). Politik Marksistler, bu gibi alıntılarla karşılaştıklarında ya Marks'ın aslında kastettiğinin bu olmadığını savunuyorlar ya da şaşırtıcı bir kuramsal süzgeçten geçirerek yine kendilerine

uygun bir yorum çıkartıyorlardı (Wood 2002a:48 aktaran Davidson 2013-2014).² Marks elbette yanılıyor olabilirdi; sorun, Marksist olduğunu savunan bir akımın, Marks'ın yazdıklarını hiçe saymadaki veya eğip bükmedeki tutarsızlığıydı.

Dünya-Sistemleri Analizi

Wallerstein, çözümlemesine bambaşka yöntembilimsel, kavramsal ve kuramsal araçlarla başladı. Ona göre öncelikli önem taşıyan yöntembilimsel sorun 'çözümleme birimi'ydi (Wallerstein, 1974, 1993, 2000a, 2000b, 2000c, 2000d). Çözümleme birimi, 'Zaman-Uzam'da bölümlere; yani 'Tarihsel-Sistemlere,' karşılık geliyordu. Tarihsel-sistemlerin hem tarihsel hem sistematik oluşları; zamanla gelişmelerini, uzun-erimli eğilimlere sahip olmalarını ve başlangıçları ile sonlarının olmasını ifade ediyordu. Bir başka deyişle Wallerstein'e göre toplumsal kısıtlama ve karar alma birimleri, ulus-devletler veya toplumlar değil, tarihsel-sistemlerdi. Dahası az sonra göreceğimiz gibi, bu ulus-devletler özel bir tarihsel sistemin, yani 'kapitalist dünya-ekonomisi'nin ilişkilerinin ve gelişme dinamiklerinin ürünleriydi. Bu sav öncelikle o dönem toplumbilimlerinde kabul gören modernleşme kuramlarına yönelik bir eleştiri olarak geliştirilmişse de sonra Politik Marksizm'in de bir eleştirisine dönüştü. Tarihsel-sistemin sınırlarını tanımlayan ortak tekil bir işbölümüydü. Bu sınırlar içerisinde bireyler ve aralarındaki ilişkiler birbirlerine bağımlı bir biçimde yeniden-üretiliyordu (2000a: 82). Bir tarihsel-sistemin üyeleri, sistemin dışındaki üyelerle de mübadele ilişkileri kurabilirlerdi; ancak bu 'uzun-mesafeli lüks mal ticareti' olurdu. Sistem-içi ticaretse 'kısa-mesafeli gereksinim malları ticareti'ydi. Sistemler-arası lüks mal ticaretinde her iki taraf da sıra dışı karlar elde ederken sistem-içi gereksinim malları ticaretinde, sistem-içi artık-değer değişimi 'sıfır-toplamı-oyun' olduğu için ancak tek bir taraf kazanabilirdi.

Wallerstein (1974, 2000a) tarihsel-sistemleri ikiye ayırdı: Mini-sistemler ve dünya-sistemleri. Mini-sistemlerin görece küçük uzamsal sınırları ve ömürleri vardı. Kültürel ve siyasi yapıları açısından büyük ölçüde tekil ve homojendiler. Temel işleyiş mantıkları 'karşılıklılık'tı. Wallerstein, onların sıklıkla dünya-sistemlerine eklenerek tekil bir işbölümü ve karşılıklılık ekonomisi olma niteliklerini yitirdiklerini de vurgulamıştı. Dünya-sistemleriyse çok daha geniş coğrafyalara yayılan ve çok daha uzun süre varlıklarını sürdürebilen tarihsel-sistemlerdi. Ayrıca kültürel yapıları açısından da bu geniş uzam ve zamanda farklılıklar gösteriyorlardı. Siyasi yapılarının tekilliğine veya çoğulluğuna göre dünya-ekonomileri ve dünya-imparatorlukları olarak ikiye ayrılıyorlardı. Dünya-İmparatorlukları, kendi kendini yöneten kırsaldaki doğrudan-üreticilerden topladıkları haracı merkeze aktarıp dar bir bürokrat sınıfına dağıtıyorlardı. Bir başka deyişle temel mantıkları 'yeniden-dağıtım'dı. Her ne kadar uzun-

mesafeli lüks malları veya kısa-mesafeli gereksinim malları ticareti dünya-impatorluklarında gelişebilse de toplam ekonominin küçük bir kısmını oluşturabiliyor, merkezi bürokrasi sermaye birikiminin gelişmesine izin vermiyordu. Buna karşın dünya-ekonomileri, çoklu siyasi yapılarla bölünmüş eşitsiz ve bütünleşmiş üretim zincirleriydi. Temel mantıkları, biriktirilmiş artığı piyasa ağlarında geçici tekel oluşturabilenlere eşitsiz biçimde aktarmaktı. Dünya-ekonomilerini tanımlayan 'kapitalist mantık' buydu.

Wallerstein'e (2000a) göre MÖ 8000 ile MS 1500 arasında dünyaya egemen olan tarihsel-sistem tipi, dünya-impatorluklarıydı. Dünya-ekonomileri içerisinde bir devlet, diğerlerini yutarak tarihsel-sistemleri dünya-impatorluklarına dönüştürüyor, sonra da parçalanarak tekrar dünya-ekonomilerine alan açıyordu. Bu döngü de böylece sürüp gidiyordu. Ancak Avrupa'da feodalizmin kriziyle birlikte sıra dışı bir durum yaşandı. A-evresinin yaşandığı 1150-1300 yılları arasında Avrupa feodalizmi; demografik, ticari ve coğrafi olarak genişledi. Ancak 1300-1400 arasındaki B-evresinde bu eğilimler tersine döndü (Wallerstein, 1974: 37). Wallerstein'e göre bu daralmanın temelinde uzun-erimli yapısal, döngüsel ve ekolojik eğilimlerin bileşiminden oluşan bir kriz vardı. Daha ayrıntılı olarak bu kriz; toplumun sekülerleşmesi ve kilisenin laikleşmesi gibi kültürel, Levant'tan ithal edilen madeni paranın değerinin döngüsel düşüşü gibi ekonomik, ve toprağın kalitesi ve verimliliğinin düşmesi, iklimsel koşulların sürekli kötüleşmesi ve eşzamanlı olarak salgınların özellikle de Kara Veba'nın yaygınlaşması gibi ekolojik etkenlerin yapısal, döngüsel ve konjonktürel keşiminden oluşuyordu (Wallerstein, 1974: 37-38). Bu krizlerin sonucu olarak Avrupa feodalizminin temel kurumları – papalık, feodal lordlar ve krallıklar çöktü. Genellikle böyle çöküş durumlarında dışarıdan bir işgalci dünya-sistemlerini fethederdi. Ancak bu yaşanmadı (Wallerstein, 1992). Onun yerine 'uzun on altıncı yüzyıl'da modern kapitalist dünya-ekonomisi doğdu. Tarımsal artık-ürüne el koyma, ne dünya-impatorluklarındaki gibi haraca ne de Avrupa feodalizmindeki gibi ranta dayanacaktı. Onun yerine bu el koyma, önce tarımda sonra da sanayide üretkenliğe ve verimliliğe öncelik veren piyasa düzenekleriyle gerçekleşecekti. Piyasa düzenekleri de devlet düzenekleriyle yapay yollarla desteklenecekti (Wallerstein, 1974: 37-38).

Feodalizmin krizine tepkiler üç biçimde oldu. Birincisi, Avrupa dünyasının coğrafi olarak genişlemesiydi. Feodalizmin krizi derinleştikçe genişleme daha da gerekli oluyordu; çünkü Batı Avrupa'nın toprakları yüzyıllar boyunca süren feodal tarım sonucu verimliliklerini yitirmişlerdi ve yeni topraklar yüksek verimlilik olanağı sunuyordu. İspanyolların ve Portekizlilerin öncülüğünde gerçekleşen 'Amerikalının Sömürgeleşmesi,' Avrupa feodalizminin krizinin çözümünde bu açıdan çok önemliydi. Avrupa'nın arazi/emek oranının kat be

kat yükselişiyse sermaye birikimi hızlandı ve tarımsal verimlilik arttı (Wallerstein, 1974: 38). İkincisi, yine Amerikalıların sömürgeleşmesinin bir başka sonucu olarak Avrupa'ya tekrar madeni para akışı başladı. Madeni para akışı, özellikle Batı Avrupa'da rantların parasallaşmasını ve ücretli-emeğin yaygınlaşmasını sağladı. Ayrıca 'fiyat devrimi' denen yüksek enflasyon döneminde fiyatların düşmesini engelledi. Bu nedenle reel ücretler fiyatların gerisinde kaldı. Böylelikle gelirin toprak sahipleri lehine yeniden-dağıtımını sağlandı, yatırımlar arttı ve sermaye birikimi hızlandı. Ayrıca kapitalist dünya-ekonomisinin farklı bölgelerinde farklı ürünlerin üretimi için ücretli-emek, kölelik, ortakçılık, kiracılık gibi farklı 'emek denetim biçimleri' egemen oldu. Kuzey Avrupa ülkeleri, çeşitlendirilmiş tarım ve sanayiyi ücretli-emeğin yayıldığı alanlar oldular. Buna karşın Doğu Avrupa ve Batı Yarım Küre'deki çevre ülkeler buğday, kereste, pamuk, şeker gibi ihracat mallarında uzmanlaştılar ve köleliğin ve serfliğin yayıldığı alanlar oldular. Üçüncü ve son olarak bu emek denetim biçimlerinin ve tabakalaşmanın devletler için farklı sonuçları oldu (Wallerstein, 1974: 84). Kuzey Avrupa ülkelerinde (İngiltere, Fransa) bürokratikleşme, şiddetin tekelleşmesi, meşruiyetin yaratılması ve nüfusun homojenleştirilmesiyle güçlü devlet düzenekleri gelişti; yeni iç-siyasi düzenlemelerle mutlakiyetçi monarşiler dünya-ekonomisinin ticari ilişkilerinde üstünlük sağladılar ve böylelikle merkez devletler oldular (Wallerstein, 1974: 132-163). Üstelik merkez devletler, aygıtlarıyla çevre ülkeleri zayıflattı ve onları eşitsiz mübadeleye zorladı. İtalyan kent devletleri ve İspanya gibi yarı-çevre ülkeler ise görece devlet güçlerini korudular ve çevre ülkeler kadar sömürülmediler. İlk aşamada lüks mal üretimine yöneldiler. Habsburgların kapitalist dünya-ekonomisini dünya-imparatorluğuna dönüştürme projesinin çökmesiyle birlikte kapitalist dünya-ekonomisi konsolide oldu ve genişledi. Kendini diğer dünya-sistemleri (Osmanlı ve Rusya Dünya-İmparatorlukları, Hint Okyanusu Proto-Dünya Ekonomisi) ile dengeledi. 'Uzun On Altıncı Yüzyıl'ın sonuna gelindiğinde kapitalist dünya-ekonomisi, Avrupa'nın önemli bir kısmını ve Batı yarım küreyi kapsıyordu (Wallerstein, 2000a).

Wallerstein'e yöneltilen eleştiriler, kapitalizmin tanımlanmasıyla ilgili kavramsal düzeyden başlayarak itici-gücün belirlenmesiyle ilgili kuramsal düzeye doğru ilerledi. İlk sorun, Wallerstein'in, Sweezy'nin izinden giderek kapitalizmi mübadele-için-üretim olarak tanımlamasıyla ilgiliydi. Bu, kapitalizmin elbette gerekli koşuluymuş ama yeterli koşulu muymuş? Marks'a göre kapitalizm hem üretim araçlarının sermayeye dönüşmesini hem de sermayedarla ücretli-işçiler arasındaki sınıf ilişkilerinin ortaya çıkmasını ifade ediyordu. Marks, kapitalizmin bir sistem olduğunu savunduğunda, kar oranlarının düşmesinin sermayedarları sömürü oranlarını yükseltmek veya makineleşmeyi arttırmak gibi ortak davranışlar sergilemeye zorladığını göstermişti. Buna karşın sistemin

diğer parçalarını oluşturan ücretli-işçiler ve toprak sahipleri de kendi özgün konumlarından kaynaklanan ortak davranışlar sergiliyorlardı. Sonuç olarak bu davranışlar ve eylemler çatışmaya yol açıyor ve sistemi her yeni aşamada yeni sorunların ortaya çıktığı ve yeni davranışların ve eylemlerin benimsendiği devrimsel bir gelişim yoluna doğru sürüklüyordu. Bu, kapitalizmin bir sistem olarak açıklayıcı bir kuramıydı, oysa Wallerstein yalnızca varıl bölgeleri 'merkez' yoksul bölgeleriye 'çevre' olarak betimlemekle yetiniyordu (Stinchcombe, 1982: 1395). Bu da bizi ikinci temel soruna; yani açıklama biçimine, getiriyor. Her ne kadar tarihsel kuramsallaştırma yapma iddiasında olsa da Wallerstein, aslında tipolojisindeki tanımlamalarla açıklamasına başlıyor, dolayısıyla açıklaması gerekenin, yani dünya-sisteminin, zaten var olduğunu varsayıyordu. Sonra da herhangi bir sistemik süreci (örneğin feodalizmin krizin çözümünü veya sistemin genişlemesini) sistemin kendisini koruma veya varlığını sürdürme gereklilikleri üzerinden açıklıyordu (Kimmel, 1977: 328). Bunlar da onu hem 'işlevselcilik' hem 'teleoloji' hem 'totoloji' hem de 'şeyleştirme' yanlışlarına götürüyordu. Ayrıca, eğer şemasına uymayan öğeler olursa, bunları ya görmezden geliyor ya da *ad hoc* kuramsallaştırmalarla bu sorunları çözmeye çalışıyordu (Skocpol, 1977).

Skocpol (1977: 1078-1079) ayrıca Wallerstein anlatısının, sosyo-ekonomik yapıyı dünya-piyasasının fırsatlarına ve teknolojik üretim olanaklarına indirgediğini savundu. Öncelikle Wallerstein egemen sınıfların, emek denetim biçimlerini, karlarını maksimize etmek için coğrafi, demografik, teknolojik ve emeksel ölçütlere göre seçtiklerini ima ediyordu. Bu seçimi yaparken aşağıdan hiçbir dirençle karşılaşmıyorlardı. Bu da aslında liberal iktisat tarihine daha uygun bir yaklaşımdı. Oysa Marksist düşüncenin en önemli katkısı ekonomik süreçleri, üretici ve artığa el koyan sınıflar arasında kurumsallaşmış ilişkiler olarak kavramaktı (Skocpol, 1977: 1079). Ayrıca Doğu Avrupa'daki 'ikinci Serflik' ile ilgili açıklaması da tarihsel nedenselliğe uymuyordu. Elbe'den Volga'ya yeniden serfleştirme süreci 1400'den itibaren başlamışken Doğu Avrupa'nın Batıya tahıl ihracatı 1500lerde, özellikle de 1550lerden sonra başlamıştı (Skocpol, 1977: 1082). Skocpol (1977: 1082-1083), bu noktada Brenner'ın tezini destekliyor ve Doğu ve Batı Avrupa'daki ayrışmanın ticarileşmeden değil, köylülerin kurumsal örgütlenmelerinin lordlara karşı görece gücünden kaynaklandığını vurguluyordu.

Wallerstein, kapitalizmin ayırt edici özelliğini/itici-gücünü de açık seçik bir biçimde ortaya koyamadı. Brenner'a göre tıpkı ticarileşme modellerinde olduğu gibi, Wallerstein de dünya piyasalarının genişlemesinin işbölümünü ve dolayısıyla emek verimliliğini arttıracığını varsaymıştı. Bu nedenle Brenner, onu Neo-Smithçi Marksist olarak nitelendirdi (Brenner, 1977). Oysa her piyasa rekabetçi piyasa değildi. Bunun olabilmesi için üreticilerin öncelikli olarak

piyasaya bağımlı olmaları gerekiyordu. Yukarıda da belirttiğim gibi ancak piyasaya bağımlı olduklarında üreticiler, teknolojik yenilik, yatırım ve uzmanlaşma yollarıyla maliyet düşürmeye ve karlarını arttırmaya mecbur olurlardı (Brenner, 1985a, 1985b, 2001). Brenner'ın bu eleştirilerine karşı Wallerstein, kuramsal yanıtlar geliştiremedi ve yalnızca onları tarihsel karşı savlarla yanıtladı (Wallerstein, 1992). Bu nedenle Wallerstein'a göre kapitalizmin itici-gücünün ne olduğunu söylememiz zordur. İki olasılıktan söz edilebilir: Kapitalistleşen toprak sahipleri veya tarımsal üretimi düzenleyen ticaret sermayesi. Dünya-Sistemi Analizi'nin içinden gelen Arrighi'nin (1998) eleştirisi de Brenner'ın eleştirisini andırıyordu. Arrighi'nin ilk sorusu, yine bu itici-güç sorusuyla ilintiliydi. Arrighi, Wallerstein'ın temel tarihsel-sistemler tipolojisindeki dünya-ekonomileri tanımlamasını sorguladı. Tüm dünya-ekonomileri kapitalist miydi yoksa yalnızca modern dünya-ekonomisi mi kapitalistti? Wallerstein'ın dünya-imparatorlularıyla dünya-ekonomileri arasında yaptığı ilk ayırım, tüm dünya-ekonomilerinin 'kapitalist' olduğunu düşündürüyordu. Yani merkezi bir siyasi yapı olmadığında eğilim, kapitalizmden yanaydı. Bu da Wallerstein'ın, kapitalizmin tüm tarihsel-sistemlere olmasa da dünya-ekonomilerine içkin bir eğilim olduğunu varsaydığını gösteriyordu. Arrighi'nin ikinci sorusuysa, modern kapitalist dünya-ekonomisi ortaya çıkmadan önce Avrupa'da ne olduğuydu. Bir dünya-imparatorluğu mu, dünya-ekonomisi mi yoksa mini-sistemler mi? Wallerstein her ne kadar I. Ciltte Avrupa'da yüksek ortaçağlarda iki dünya-ekonomisinin varlığından söz etmişse de (1974: 37) hem bu savını ayrıntılandırmamıştı hem de zamanla bu savından vazgeçmişti (Wallerstein, 2011: xv-xviii). Onun yerine kapitalizme geçişi açıklamak için tarihsel-sistemler tipolojisinde hiç yeri olmayan feodalizmi kullanıyordu (Wallerstein, 1974, 1992). Bu da kavramsal ve kuramsal tutarsızlığa neden oluyordu (Arrighi, 1998: 126).

Arrighi, Wallerstein ile çözümleme biriminin dünya-sistemi olması gerektiği konusunda anlaşıyordu. Ancak kuramsal olarak hem Wallerstein'ın hem de Brenner'ın aksine, dünya-kapitalizminin kökeninin karasal devletlerin kırsallarındaki ilişkilerde ve etkinliklerde olduğunu düşünmüyordu. Ona göre kapitalizmin kökeni, karasal devletleri birbirlerine ve onların bütününe de diğer dünya-sistemlerine bağlayan çatlaklarda; yani kent-devletlerinde aranmalıydı. Bir başka deyişle kapitalizmin kökeni kırsalda değil, kentlerdeydi. Arrighi'ye (1998: 124) göre bu çatlaksal büyüme yalnızca Avrupa'da gerçekleşmiş, karasal devletleri kendi mantığına boyun eğdirmiş ve böylelikle 'sonsuz sermaye birikimi' süreci başlamıştı. Öncelikle İtalyan kent devletleri, kapitalist dünya-ekonomisinin ilk örgütlenme merkezleriydi. Daha büyük karasal devletler-arasındaki sermaye rekabetinden dolayı Kuzey İtalya'daki kent devletleri, Avrupa siyasi düzeninin çatlaklarında servet ve güç merkezleri olarak ortaya çıktılar. Üstelik karasal

devletler için devlet-kurulum ve savaş-yapma modelleri oluşturdular (Arrighi, 1998: 126). İkincisi, Lodhi Barışının (1454) ardından oluşan kent-devletleri-arası sistem, Westphalia Barışı (1648) sonrasında oluşacak olan devletler-arası sistemin iki yüz yıl önceden temellerini attı. Dolayısıyla yalnızca kent devletleri karasal devletler için model oluşturmadı, kent-devletleri-arası sistem de devletler-arası sistem için model oluşturdu (Arrighi, 1998: 127-128). Üçüncüsü, kent-devletleri-arası rekabet, teknolojik ve örgütsel gelişmeyi tetikledi. Böylelikle kapitalist dünya-ekonomisinin gelişmesine güç verdi. Kısacası kapitalizm, karasal devletleri birbirlerine bağlayan kent devletlerinde ortaya çıktı.

Arrighi'ye göre kapitalizmin yalnızca uzamsal kökeni değil aynı zamanda itici-gücü de Wallerstein ve Brenner'ın öne sürdüklerinden farklıydı. Braudel'in (1992) üç katmanlı – maddi yaşam, piyasalar ve kapitalizm, ayırımından yola çıkan Arrighi, kapitalizmin ayırt edici özelliğinin ne üretim (maddi yaşam) ne de piyasa (mübadale) olduğunu öne sürdü. Ona göre kapitalizme özgünlüğünü veren 'finans sermayesi' ile 'devlet'in bütünleşmesiydi (Arrighi, 1994: 11). Devletlerin finans-sermayesinden borç alabilmek için girdikleri rekabet, sermaye birikiminin toplumsal ve siyasal çevresini dünya ölçeğinde denetleyebilecek daha geniş ve karmaşık örgütsel yetiye sahip siyasi yapıların doğmasına yol açmıştı (Arrighi, 1994: 14). Bankerlerse bir yandan, önce kent devletlerinin sonra da karasal devletlerin, devlet-kurulum ve savaş-yapma etkinliklerini finanse edip öbür yandan da savaş ganimetleriyle zenginleşiyorlardı. Devlet ile finans sermayesinin bu simbiyozu, tarihsel olarak kendisini dört hegemonik döngüde ve dört sermaye birikim döngüsünde ifade edecekti. Venedik'in altın çağı kısmen bir hegemonik döngü özelliği taşıırken, Ceneviz'inki ilk sermaye birikim döngüsüydü. Buna karşın Hollanda, Britanya ve ABD'ninkilerse hem sermaye birikim döngüleriydi hem de hegemonik döngülerdi. Her bir döngü, örgütsel yenilik ve taklit içeriyordu. Venedik 'tekelci devlet kapitalizmi'nin, Ceneviz ise 'kozmpolit finans kapitalizmi'nin arketipini oluşturuyordu. On altıncın yüzyılda Venedikliler 'korunma maliyetlerini içselleştirerek' ortaçağdan kalma siyasi düzeni sürdürmelerine karşın yeni düzen içinde hegemonyaya benzer bir rol üstleniyorlardı. Buna karşın Ceneviz sermaye birikim döngüsü, 'korunma maliyetlerini' İberyalılar'a 'dışsallaştırmıştı.' Hollandalılar, Venediklilerin 'devlet kapitalizmi' modelini takip ederek, Doğu Hindistan Ticaret Şirketi örneğinde de görüldüğü üzere 'korunma maliyetlerini içselleştirdiler' ve şirket yapısı içerisinde bu maliyetleri düşürdüler. Britanyalılar ise Cenevizlilerin 'kozmpolit finans kapitalizmi' modelini izleyerek sanayi devrimi yoluyla 'üretim maliyetlerini içselleştirdiler.' Ticaret, finans ve sömürgeci imparatorluk yoluyla küresel mamul mal piyasalarını denetlediler. Son olarak ABD'liler ise yine devlet kapitalizmi modelini takip ederek doğrudan sömürgeciliğe başvurmadan kendi

örgütsel yenilikleri olan dikey bütünleşmiş uluslararası şirketler aracılığıyla 'işlem maliyetlerini' düşürdüler (Arrighi, 1994).

Arrighi, Wallerstein'in aksine, kapitalizmin itici-gücünü açık ve net olarak tanımlıyordu. Ancak feodalizmi kırsaldaki toplumsal ilişkilerle özdeşleştiriyor ve her ne kadar ulusal tarihlerin anlaşılması için önemli olsa da kapitalizmin kökeninin anlaşılması için gereksiz olduğunu öne sürüyordu (Arrighi, 1998: 126). Dolayısıyla Brenner ve Wallerstein'in kapitalizmin kırsal kökeni tezlerini eleştirirken diğer uca savruluyor ve onun sadece kentsel kökenli olduğunu savunuyordu. Bu, Brenner ve Wood'un altını çizdikleri gibi totolojik bir kavrayışa neden oluyordu: Kapitalizm zaten kapitalist olan kent devletleri ile açıklanıyor – açıklanması gereken varsayılıyordu. Bu nedenle gelecek bölümde, kırsal/feodal/doğal ekonomi ve kentli/kapitalist/piyasa-ekonomisi karşıtlığını temel alan bir yaklaşım yerine, kırsal ve kentsel üretim, dağıtım, mübadele ve tüketim ilişkilerine diyalektik bir bütün olarak yaklaşan bir görüş öne süreceğim (Tomich 2004a). Arrighi'nin yaklaşımıyla ilgili ikinci sorun, karların kaynağıyla ilgiliydi. Arrighi, Marks'ın Para-Meta-Para' (P-M-P') şemasını hegemonik döngüleri açıklamak için kullanıyordu. Ona göre hegemonik döngüler, öncelikle 'maddi genişleme'yle yani paranın emtiaya yatırılmasıyla başlıyordu (P-M). Buna karşın karlı yatırım olanaklarının ortadan kalkmasıyla birlikte sermaye tekrar paraya dönüyordu (M-P'). Bu da 'finansal genişleme' sürecini tetikliyordu. Braudel'in de dediği gibi, bu finansal genişleme dönemi, hegemonya için 'sonbahar işareti'ydi. Sürekli karların paradan para kazanmaya yöneldiği bu dönemde (P-P') karların sürdürülebilir olmasının nedeni, üretim ve ticaret değilse, neydi? (Pollin, 1996: 115). Arrighi'nin bu soruya yanıtı (ki Pollin de bunları olasılık olarak sıralamıştı) 1. Kimi kapitalistler kaybederken kiminin kazanması (sıfır-toplamlı-oyun), 2. Kapitalistlerin topluca kendi lehlerine gelir dağılımını zorlamaları, 3. Sermayenin daha az karlı üretim ve ticaret kollarından daha karlı kollara kaydırılmasıydı (Arrighi, 1997, ayrıca Arrighi 1994; Arrighi ve Moore, 2001). Elbette Arrighi de Braudel de en üst tabakanın, yani finans ve devletin, maddi yaşam ve piyasa olmadan varlığını sürdüremeyeceğini kabul ediyorlardı. Ancak karın yaratılmadığı ilk iki yeniden-dağıtım yöntemini bir kenara bırakırsak, karın gerçek kaynağının finans değil (hatta ticaret de değil) üretim olduğunu görürüz. Bir başka deyişle Marks'ın da belirttiği gibi, finans ve ticaret sermayeleri kapitalizmde üretken sermayenin birer momentidir. Kapitalizmin itici-güçüyle üretken sermayedir.

Yeni Bir Çerçevenin Temelleri

Kapitalizme geçişi açıklamak için geliştirilen ana-akım modeller, yukarıda da tartışıldığı üzere, ciddi sorunlar içermektedirler. Öncelikle kapitalizmin her

topluma içkin olduğunu varsayarak, açıklanması gerekeni açıklayamamaktadırlar. Bu da varlıkbilimsel bir sorun yaratmaktadır. İkincisi bu yaklaşımlar, çözümleme birimi olarak Geniş Akdeniz coğrafyasını, Avrupa'yı veya kimi zaman da ulus-devletleri kullanırlar ve bu yöntembilimsel seçimi sorgulamazlar. Oysa bu birimlerin ortaya çıkışı tıpkı kapitalizmin ortaya çıkışı gibi tarihsel bir sorudur. Üçüncüsü, kapitalizme geçişin itici-gücünün ya ticari genişleme ya da nüfus döngüleri olduğunu öne sürmektedirler. Oysa bu süreçlerin tek başına modern kapitalizme yol açmadığı ortadadır. Ancak yine de ticaretin, kapitalizmin yeterli olmasa da gerekli önkoşulu olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Yüksek Ortaçağlar'daki ticaret ağları oluşmamış ve gelişmemiş olsaydı, kapitalizmin ortaya çıkması söz konusu olamazdı (Abu-Lughod, 1989; Wickham, 2016). Aynı şekilde Yüksek Ortaçağlar'ın sonundaki Kara Vebayla gelen demografik yıkım da kapitalizmin ortaya çıkmasının önemli, yine yeterli olmasa da gerekli, önkoşullarından birini oluşturmuştu. Bunun sonucunda feodal lordlar ile köylüler arasındaki güç dengesi değişmişti. Ancak köylü örgütlenmesi, direnişi ve ayaklanmaları olmasaydı, bu değişen güç dengeleri en azından ücretli-emek ve sermaye ilişkisini doğuramazdı. Kısacası ana-akım yaklaşımların, kayda değer kimi gözlemleri ve saptamaları olsa da önemli olgusal, varlıkbilimsel, yöntembilimsel ve kuramsal sorunları vardır.

Neo-Marksist yaklaşımların durumu daha farklıdır. Arrighi'ye (1998) göre, Politik Marksizm ve Dünya-Sistemi Analizi; yöntembilimleri, kavramları ve kuramsal çerçeveleri açısından o kadar birbirlerine çevrilemez bir duruma gelmişlerdi ki bu iki yaklaşım arasında anlamlı bir diyalog sürdürmek olanaklı değildi. Arrighi de bu nedenle Gordion Düğümü'nü çözmektense kesmeyi seçmişti. Ancak aynı Arrighi, ilginç bir biçimde, yine aynı makalesinde, Politik Marksist kuramın aslında 'merkez' ülkelerin gelişimi için iyi bir kuram olduğunu da belirtmişti. Bu savın Arrighi'den gelmesi ilginçti çünkü Politik Marksistler kapitalizmin itici-gücünü üretim ilişkilerinde ('toplumsal mülkiyet ilişkileri'nde) ararken o, finans sermayesi ile devlet arasındaki ilişkilerde arıyordu. Dolayısıyla iki yaklaşımı kurucu öğelerine ayırmadan bir araya getirmek 'eklektizm'e (seçmecilik'e) yol açardı. Bu makaledeki temel amacım aslında bu kurucu öğeleri tanımlamak, onları birbirlerinden ayırmak ve yeni bir yaklaşımın çerçevesi oluşturmaktı. Temel savım, böyle bir 'büyük birleşim kuramı'nın çözümleme biriminin, Dünya-Sistemleri Analizi doğrultusunda, genelde tarihsel-sistemler ve özelde de dünya-ekonomileri olması gerektiğidir. Buna karşın kapitalizmin itici-gücününse üretken sermayenin ortaya çıkışı olduğudur. Kapitalizme, varlıkbilimsel özgünlüğünü veren de hem bu tarihsel-sistemik boyut hem de üretim ilişkilerindeki bu dönüşümdür. Şimdi kısaca tartışalım.

Dünya-Sistemleri Analizi'nin en büyük yöntembilimsel katkısı, kuşkusuz,

çözümleme birimidir. Politik-Marksistler öncelikle, tıpkı ana-akım yaklaşımlar gibi, tarihsel süreçlerin ürünü olan ulusal birimleri verili kabul etmektedirler. Oysa bu, üretim ilişkilerinin ve süreçlerinin siyasi birimler-ötesi bağlantılarını ortadan kaldırmaz. Wood, Antik Helen Dünyası'nı Atina kentine, Antik Akdeniz Dünyası'nı Roma kentine (1995, 2005, 2008) ve kapitalizmi de İngiltere'ye indirgedi. Oysa Karadeniz ve Sicilya'dan ithal edilen buğday olmadan Atina'daki küçük ve büyük toprak sahipleri arasındaki, Doğu Akdeniz'den gelen buğday, haraç ve köleler olmadan da Roma'daki patrisyen ve plebler arasındaki, sınıf mücadelelerini ve dengelerini anlamak olanaklı değildir (Bringmann, 2007; Urbainczyk, 2014; Vlassopoulos, 2007). Aynı durum İngiltere için de geçerlidir. Flanders'ta gelişen tekstil sanayi olmadan İngiliz kırsalındaki dönüşümleri, Asya ve Amerikalılar'dan kaynak transferi olmadan da İngiliz kentlerindeki sanayileşmeyi kavramak olanaklı değildir (Arrighi, 1998; Solow, 2004). Kısacası 'içselci sorunsal' kapitalizm-öncesi dönemi açıklamakta yetersiz kaldığı gibi, kapitalist dönemi açıklamakta da yetersiz kalmaktadır.

Dünya-Sistemi Analizi, bir kuram değildir, bir perspektiftir. Politik Marksistler, bu ayrımı göz ardı ettikleri için Wallerstein'in yöntembilimi ile kuramını birbirine karıştırmışlardır. Bir başka deyişle Wallerstein'in 'Smithçi' kuramını reddedip aynı çözümleme birimiyle bambaşka bir kuram geliştirmek olanaklıdır. Nitekim Arrighi'nin yaptığı tam da budur. Aynı çözümleme birimiyle üretim temelli bir kuram da geliştirilebilir ki bu makalede amaçladığım da tam olarak budur. Gerçi bu yöntembilimi ile kuram karışıklığı kısmen de Wallerstein'in kendisinden kaynaklanmaktadır. Wallerstein de 'yöntembilimsel bütüncülük' ile 'kuramsal bütüncülük'ü birbirine karıştırmıştır. Bu nedenle 'Bütün,' yani kapitalist dünya-ekonomisi, tüm 'Parçaları' belirleyen bir yapıya bürünmüştür (Bach, 1982; McMichael, 1990: 386). Wallerstein'in çözümlemesinde 'Bütün,' tekil bir dizi süreçle oluşur ve koşullanır. Bu süreçler; toplumsal, uzamsal ve zamansal ilişkilerin diyalektiğinin bir ürünüdür. 'Parçalar' ise bu ilişkilerin diyalektiğinin bir sonucu olarak özgül bölgelerde ve 'Bütün'e bağlı olarak oluşur. Bu da 'işlevselcilik' ve 'belirlenimcilik' sorunlarını yaratır (McMichael, 1990: 388). Tüm 'Parçasal' süreçler ancak 'Bütün'e bağlı olarak düşünebilir veya 'Bütün,' 'Parçaları' belirler. 'Bütün'ün bu biçimde kavranışı teleolojik ve işlevselcidir çünkü "yereldeki değişiklikler bütün sistemin gereksinimlerinden türetilir" (O'Hearn, 2001: 3). Ayrıca, 'Bütün' ve 'Parçalar'ın bu biçimde kavranışı, onları birbiriyle ilişkili ve ortaklaşa-koşullandırıcı olarak değil, dışsal olarak karşıt varlıklar veya düzeyler olarak ele alır (Tomich, 2004b). Kısacası 'dışsalci sorunsal' da kapitalist gelişimi açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Hem içselci hem de dışsalci yaklaşımların sorunları, yeni bir parça-bütün yönteminin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Wallerstein'in yöntembilimsel

sorunlarına karşı Philip McMichael (1990) 'birleşik karşılaştırma' (incorporated comparison) yöntemini önermektedir. Bu yöntemde, 'Bütün,' 'Parçalar'a üstün olarak ele alınamaz çünkü "parçaların etkileşiminde bütün kendisini bütün olarak oluşturur." (McMichael, 1990: 391; Kosik, 1976: 23). Buna karşın, 'Parçalar' yalnızca birbirleriyle değil 'Bütün'le de diyalektik bir ilişki içindedir. Kısacası, 'Bütün' ve 'Parçalar' birbirlerini ortaklaşa koşullandırır (Hopkins, 1982). Bir yöntembilimsel strateji olarak, 'Bütün' ancak birbirlerini ortaklaşa koşullandıran ve oluşturan 'Parça'larının zaman ve uzamda karşılaştırmasıyla ortaya çıkartılabilir (McMichael, 1990: 392). Böylelikle 'birleşik karşılaştırma' yöntemi, bir bütün olarak kapitalist dünya-ekonomisini düşünürken mübadele ilişkilerinin yukarıdan üretim ilişkilerini belirlemediği, aksine üretim ve mübadele ilişkilerini birlikte düşünebileceğimiz yeni bir diyalektik çerçevenin imkanını sunmaktadır.

Yöntembilimindeki sorunlarına karşın Politik Marksizm'in kapitalizmin varlıkbilimsel açıdan özgünlüğünü ve kuramsal olarak itici-gücünü açıklamakta hem klasik Marksist yaklaşımlara hem de Dünya-Sistemleri Analizine göre genelde bir üstünlüğü vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kosminsky-Dobb-Hilton-Byres'ın oluşturduğu küçük meta-üretimine dayanan 'köylü farklılaşması' kuramı, kapitalizmin her toplumda içkin olduğunu varsaymakta ve küçük meta-üretimine geliştiği her bölgede neden kapitalizmin ortaya çıkmadığını açıklayamamaktadır. Benzer bir durum, 'eşitsiz bileşik gelişme' kuramları için de geçerlidir. Onlar da benzer üretici güçlerin kullanıldığı her bölgede neden kapitalizmin ortaya çıkmadığını açıklayamamaktadırlar (Harman ve Brenner, 2006). Marx'ın deyimiyle, yeldeğirmenleri Polonya'da ikinci serfliği doğururken, Hollanda'da kapitalizmin önünü açmıştır (Marx, 1990: 496). Wallerstein'in durumunda, modern dünya-ekonomisinin itici-gücü belli belirsizdir. Arrighi'nin durumundaysa, kapitalist dünya-ekonomisinin itici-gücü finans sermayesi ve devlet ilişkisine atfedilmişse de bunun ne kadar açıklayıcı olduğu kuşkuludur. Buna karşın Politik Marksizm, odağımızı üretim ilişkilerine çevirmekle kalmamakta, aynı zamanda hem kapitalizme geçiş dönemindeki özgün politik mücadeleleri vurgulamakta hem de bu politik mücadeleler sonucunda ortaya çıkan özgün üretim ilişkilerinin altını çizmektedir. Feodalizmin çözülmesiyle birlikte sosyo-ekonomik yapıların belirleyici gücü azalmış ve kapitalizme geçiş sürecinde politik mücadeleler koşullandırıcı olmuştur.

Buna karşın Politik Marksizm'in 'piyasa-bağımlılığı' (Brenner) veya 'piyasa-zorunluluğu' (Wood) vurgusu da sorunsuz değildir. Bu soyut ilişkiler hem kırsaldaki sınıf ilişkileri ile hem de İngiltere ile sınırlandırılmaktadır. Oysa 'piyasa-bağımlılığı'nın da 'piyasa-zorunluluğu'nun da ortaya çıkışı, hem çok çeşitli üretim ilişkisinin birlikte dönüşümü ile mümkündür hem de ancak somut

tarihsel bir olgu olarak dünya-ekonomisinin mübadele ilişkileri içerisinde gerçekleşebilir. Birincisi, 'Uzun On Altıncı Yüzyıl' boyunca özellikle Venedik'in, Hollanda'nın, Fransa'nın ve İngiltere'nin genellikle kırsal bölgelerinde 'sıfırdan kapitalist işletmeler' de ortaya çıkmıştır (Nef, 1936a, 1936b, 1936c; Israel, 1995; de Vries ve van der Woude, 2010; Demo, 2013). Bu kapitalist işletmeler, ücretli-emek ve sermayedar ilişkisinin ve büyük ölçekli makine kullanımının gözlemlendiği; madencilik, metalürji, matbaacılık, kâğıt imalatı, sabun imalatı, ve şeker ve tuz rafineçiliği gibi 'yeni sanayi' dallarında faaliyet gösteren işletmelerdi. Ayrıca gemicilik gibi, devletin öncülük yaptığı büyük-ölçekli işletmelerde de değiştirilebilir parçalar ve üretim bandı gibi modern kapitalist teknikler kullanılıyordu (Braudel, 1992; Cox, 1959; Davis, 1992; Lane, 1992). İkincisi, kentli küçük meta-üreticileri (zanaatkârlar), hem geçim hem de üretim araçları için piyasaya kırsaldaki üreticilerden çok daha önce bağımlı hale gelmişlerdir. Politik Marksistler, büyük olasılıkla bunun doğru olmadığını savunacaklardır ve loncaların girdi, çıktı ve emek-gücü fiyatlarını düzenlediklerini öne süreceklerdir. Bu durum, mübadele ilişkilerinin kırsalla kent arasındaki geçim araçlarının sınırlı alışverişine dayandığı Yüksek Ortaçağlar için doğru olabilir. Ancak girdi, çıktı ve emek-gücü fiyatları üzerinde baskı oluşturan yeni 'sıfırdan-kapitalist' işletmelerin ortaya çıktığı ve mübadele ilişkilerinin dünya-piyasasının fiyat mekanizmalarının boyunduruğuna girdiği 'Uzun On Altıncı Yüzyıl'da, loncaların bu düzenleyici işlevlerini büyük ölçüde yitirdikleri gözlemlenmektedir. Ayrıca kentler ve ülkeler arasında loncaların neleri düzenleyip neleri düzenleyemedikleri de büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin tüccar sermayesinin egemen olduğu Venedik'teki loncalar, ürünlerin ve emeğin niteliğini düzenleyebilmekteyken tekel fiyat oluşturmamaktaydılar (Lane, 1973; Mackenney, 2019). Üstelik uluslararası rekabetçi baskılar altında teknolojik yenilik yaparak piyasaya yönelik üretim yapmak zorundaydılar (Trivellato, 2008). Adları lonca olmakla birlikte rekabetçi baskılar altında işleyen bu örgütlenmelerin ve onlara bağlı küçük meta-üreticilerinin artık 'piyasa zorunluluğu' altında işlediği düşünülebilir. Dolayısıyla odaklanmamız gereken yalnızca kırsaldaki sınıflar-arası siyasi güç dengeleri değil, aynı zamanda kentlerdeki sınıflar-arası güç dengeleridir. Üçüncüsü, yine aynı dönemde tüccar sermayesinin loncaların direnciyle karşılaştığı bölgelerde üretimi kırsala kaydırabildiği ve Marks'ın tüccarın üreticileri bağımsız bırakarak aracılaştırmasını ifade eden, 'putting-out system' temelinde köylü zanaatlarını örgütleyebildiği gözlemlenmiştir (Israel, 1995; de Vries ve van der Woude, 2010; Demo, 2013).

Son olarak Akdeniz, Atlantik ve Amerikalar'da ortaya çıkan köle plantasyonları da 'gerçekten devrimci yol'a örneklerdir. Piyasa-fırsatı mantığıyla işleyen Antik Yunan ve Roma'daki köle plantasyonlarından farklı olarak erken modern

çağın köle plantasyonları yalnızca ve yalnızca piyasaya üretim yapmak için kurulmuştur. Bir başka deyişle piyasa-fırsatları ortadan kalkınca üretimden çekilip geçim üretimine yönelmiyorlar, aksine üretime son verip yeni bir bölgeye (genellikle Batı'ya doğru) göç ediyorlardı (Mintz, 1985; Ouerfelli, 2008; Moore, 2009, 2010). Bu tarımsal girişimlerin temel mantığı, kullanım-değeri üretimi değil, mübadele-değeri ve kar üretimidir. Ayrıca yalnızca 'mutlak artık-emek' üretimine dayanmıyor, aynı zamanda kölelerle birlikte makinaların da kullanımıyla 'görece artık-emek' üretmeyi de amaçlıyorlardı (Ouerfelli, 2008; Moore, 2009, 2010). Kısacası üretim ilişkilerinin dönüşümünde, 'piyasa-zorunluluğu'nun ortaya çıkışında ve kapitalizme özgül emeğe el koyma biçiminin oluşumunda Politik Marksistlerin vurguladıklarından farklı gelişim yollarının da üzerinde durmak gerekmektedir. Politik Marksistlerin İngiltere kırsal-odaklı anlatısına karşın piyasa-zorunluluğunun ortaya çıkışını, 'uzun on altıncı yüzyıl'da hem öncül kapitalist işletmelerde hem kentli küçük meta-üretimi merkezlerinde hem de köle plantasyonlarında bulmak olanaklıydı. Üstelik bu dönüşümler oluşum sürecindeki kapitalist dünya-ekonomisinin mübadele ilişkileri içinde gerçekleşmekteydi.

Bu oluşturduğumuz yöntembilimsel ve kuramsal çerçeve ışığında özetle şöyle bir tarihsel-kuramsal anlatı oluşturabiliriz: Yüksek Orta Çağ'da Batı Avrasya'da haraç/ranta dayanan iki dünya-ekonomisi vardı. Bunlardan Kuzey ve Baltık Denizi çevresinde işleyenlerden birinin örgütlenme merkezi Flanders, Akdeniz çevresinde işleyen diğerinin merkeziyse İtalyan kentleriydi (Wallerstein, 1974; Abu-Lughod, 1989; Wickham, 2016). Kapitalizm-öncesi teknolojik durgunluk, iklimsel soğuma ve toprak sahiplerinin üreticilerden artan talepleri sonucu bu dünya-ekonomileri on dördüncü yüzyılda krize girdiler (Moore, 2003a, 2003b, 2015; Patel ve Moore, 2018). Ancak şaşırtıcı bir biçimde ticaret ağları çözülmedi (Wickham, 2016). Akdeniz'in Batısı ile Kuzey Avrupa birleşti ve yeni bir dünya-ekonomisinin temelleri atıldı. Daha da önemlisi bu kriz; toprak sahipleri, köylüler ve proto-kapitalistler arasında güç dengelerinin değişmesine neden oldu. Kuşkusuz, bu dengeler ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyordu ve farklı gelişim yollarını koşullandırıyordu. Kapitalist dünya-ekonomisindeki merkez ve çevre ülkelerin farklılaşması başlangıçta sınıf dengeleri ve mücadelelerinin sonucunda ortaya çıktı (Brenner 1977, 1985a, 1985b, 2001; Byres 1996, 2009; Wood 2009; Akram-Lodhi ve Kay 2010). Geleceğin merkez ülkelerinde köylü direnişi ve ayaklanmaları nedeniyle toprak sahibi yönetici sınıflar, ne köylüleri tekrar serfleştirebildiler ne de sermayedarların üretimi denetimleri altına almalarını engelleyebildiler. Ticaret sermayedarlarının üretime girmeleriyle, zanaatkârların sermayedarlaşmasıyla ve sermayedarların sıfırdan ortaya çıkmasıyla yeni bir üretici/sanayici sermayedar sınıfı oluştu (Marks, 1991;

Takahashi, 1978). Bu üretken sermayedarlar, üretimi denetim altına aldılar ve yönetici sınıf olarak toprak sahiplerinin yerlerini aldılar. Emegın sömürüsünün, doğaya el koymanın ve devlet-kurulumunun yeni biçimlerini yarattılar. Üretken sermaye; tarım, madencilik, ormancılık ve en önemlisi ‘yeni sanayi’ alanlarını aşama aşama yeniden örgütlemeye başladı. Ücretli-emek, yarı-proleterleşme ve proleterleşme yollarıyla, yaygın emek biçimi haline geldi. Mallar dünya piyasası için üretilmeye, dünya piyasası için kitlesel talep de kendilerini toprak sahiplerinden özgrleştirmiş emekçi sınıflardan gelmeye başladı (Wickham, 2016). Sermayenin üretime girmesiyle birlikte artık-değerin sürekli üretiminin, doğaya sonsuz el koymanın, sürekli sermaye birikiminin ve kapitalist dünya-ekonomisinin genişlemesinin koşulları ortaya çıktı.

Buna karşın geleceğin çevre lkelerindeyse, yine sınıf mücadeleleri sonucunda toprak sahipleri mülklerini ve güçlerini korudular. Bunun sonucunda serflik ve küçük köylülük gibi geçim üretim biçimleri ya yeniden ortaya çıktı ya da varlığını sürdürdü. Ancak yeni ortaya çıkan dünya-ekonomisine eklemlemeleri iç-işleyişlerini de dönüşüme uğrattı (Kula, 1976; Richards, 1979). Toprak sahiplerinin üretimi denetim altında tutmaları, sermayedar sınıfları tccarlıkla ve tefecilikle sınırlandırdı. Zanaatkârlar da dönüşüm geçirmeden küçük meta-üreticiliğini sürdürdüler. Başlangıçta sınıf dengeleri ve mücadeleleriyle ortaya çıkan bu merkez-çevre farklılaşması, kapitalist dünya-ekonomisinin işleyişine pekişti. Bu süreçte, devlet-kurulum süreçleri de etkili oldu. Sanayi sermayesinin yükselişine yalnızca sermaye birikimini hızlandırmadı, aynı zamanda merkez ülkelerde devlet aygıtlarını, özellikle bürokrasileri ve orduları da güçlendirdi. Sermaye birikimini güvence altına almak için, sermayedarlar ve devletleri, (Doğu) Avrupa ve Avrupa-dışı çevre ülkelerde üretimi yeniden örgütlediler. Bunu da ya dolaylı olarak ticari tahakküm ya da doğrudan sömürgecilik yoluyla yaptılar. Akdeniz’in, Atlantik’in ve Amerika’ların ılıman ve tropikal bölgelerinde ‘özgür olmayan/bağımlı’ emeğe dayalı üretim biçimlerini yaydılar (Williams, 1944). Kısacası, sonradan parçaları oluşturacak farklı bölgeler sınıf mücadelelerinin ve dengelerinin niyet edilmeyen bir sonucu olarak merkezleşti veya çevreleşti. Ancak zamanla bütünlükleri pekişmeye ve karşılıklı etkileşimleri artmaya başladı. Bir başka deyişle, parçalar da bütün de birbirlerini koşullandırdı.

Sonuç

Bu makalede, kapitalizme geçiş üzerine dört ana yaklaşımı – Ticarileşme Modellerini, Demografik Modelleri, Politik Marksizm’i ve Dünya-Sistemleri Analizi’ni inceledim ve onları belirlediğim ölçütlere göre değerlendirdim. Kuşkusuz, bu yaklaşımları değerlendirmenin tek yolu bu ölçütler değildir. Ayrıca, bana verilen kısıtlı alanda kapitalizme geçiş sürecinde ‘kapitalizm ve

‘üretici güçler,’ ‘kapitalizm ve devlet,’ ‘kapitalizm ve kültür’ ve ‘kapitalizm ve doğa’ gibi soruları incelemem olanaklı değildi. Temel amacım, bu sorulardan olabildiğince yalıtıp üretim ve mübadele ilişkileri üzerinden kapitalizme geçiş tartışmalarına odaklanmaktı. Bu tartışmaları, kurucu öğelerine ayırdıktan sonra özellikle Politik-Marksizm ile Dünya-Sistemi Analizi’nin seçmeci olmayan bir biçimde birleştirilmelerinin temellerini oluşturmayı amaçladım. Böyle bir birleştirmenin çözümleme biriminin, Dünya-Sistemleri Analizi doğrultusunda, tarihsel-sistemler olması gerektiğini savundum. Buna karşın kapitalizmin itici-gücününse, üretim ilişkilerinin dönüşümü; yani, doğaya ve emeğe el koymanın üretken sermaye temelinde yeniden örgütlenmesi olduğunu öne sürdüm. Kapitalizme varlıkbilimsel özgünlüğünü verenin de hem bu tarihsel-sistemik boyut hem de üretim ilişkilerindeki bu özgül dönüşüm olduğunu savundum.

Sonnotlar

¹ Le Roy Ladurie, Marksist olmasa da getirdiği eleştiri diğer klasik Marksist eleştirilerle bütünlük arz etmektedir.

² Davidson, Comminel ve Wood’un bu tip kuramsal ‘eğip bükmelerini’ ayrıntılı anlatıp eleştirmektedir (Davidson 2013-2014).

Kaynakça

Abu-Lughod J (1989). *Before European Hegemony: They World System A.D: 1250-1350*. Oxford: Oxford University Press.

Akram-Lodhi A H ve Kay C (2010). Surveying the Agrarian Question (part 1: Unearthing Foundations, Exploring Diversity. *Journal of Peasant Studies*, 37 (1), 177-202.

Anderson P (1974). *Lineages of the Absolutist State*. London: New Left Books.

Anievas A ve Nişancıoğlu K (2015). *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism*. London: Pluto Press.

Arrighi G (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London: Verso.

Arrighi G (1997). Financial Expansions in World Historical Perspective: A Reply to Robert Pollin. *New Left Review*, 224, (Jul-Aug), 154-159.

Arrighi G (1998). Capitalism and the Modern World-System: Rethinking the Non-Debates of the 1970s. *Review*, 21 (1), 113-129.

Arrighi G ve Moore J (2001). Capitalist Development in World-Historical Perspective. İçinde: R Albritton M Itoh R Westra ve A Zuege (der), *Phases of Capitalist Boom: Booms, Crises, and Globalization*, New York: Palgrave, 56-75.

Bach R (1982). On the Holism of a World-System Perspective. İçinde: T K Hopkins, I Wallerstein vd. (der), *World-Systems Analysis*, Beverly Hills: Sage, 159-180.

Bois G (1985). Against the Neo-Malthusian Orthodoxy. İçinde: T H Aston ve C H E Philpin (der), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 107-118.

Bowden P J (1967). Agricultural Prices, Farm Profits, and Rents. İçinde: Joan Thirsk (der), *The Agrarian History of England and Wales, IV, 1500-1640*, Cambridge: Cambridge University Press, 593-685.

Braudel F (1992). *Civilization and Capitalism 15th-18th Century. Volume III: The Perspective of the World*. Fransızca'dan Çev. Siân Reynolds. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Brenner R (1977). The Origins of Capitalism: A Critique of Neo-Smithian Marksizm. *New Left Review*, 104, 25- 92.

Brenner R (1985a). Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe. İçinde: T H Aston ve C H E Philpin (der), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge: Cambridge University, 10-62.

Brenner R (1985b). The Agrarian Roots of European Capitalism. İçinde: T H Aston ve C H E Philpin (der) *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge: Cambridge University, 213-327.

Brenner R (2001). The Low Countries in the Transition to Capitalism. *Journal of Agrarian Change*, 1(2), 169- 241.

Brenner R (2006). From Theory to History: 'The European Dynamic' or Feudalism to Capitalism? İçinde: J A Hall and R Schroeder (der.) *An Anatomy of Power: The Social Theory of Michael Mann*, Cambridge, UK: Cambrdige University Press, 189-232.

Bringmann K (2007). *A History of the Roman Republic*. Cambridge, UK: Polity.

Byres T (1996). *Capitalism from Above and Capitalism from Below: An Essay in Comparative Political Economy*. Basingstoke/London, Macmillan/New York: St Martin's Press.

Byres T (2006). Differentiation of Peasantry under Feudalism and the Transition to Capitalism: In Defence of Rodney Hilton. *Journal of Agrarian Change*, 6(1), 17-68.

Byres T (2009). The Landlords Class, Peasant Differentiation, Class Struggle and the Transition to Capitalism. İçinde: H Akram-Lodhi ve C Kay (der), *Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation and the Agrarian Question*, London and New York: Routledge, 57-82.

Cox O C (1959). *The Foundations of Capitalism*. Peter Owen Limited: London.

Davidson N (2003). *Discovering the Scottish Revolution, 1692–1746*. London: Pluto.

Davidson N (2004a). The Scottish Path to Capitalist Agriculture 1: From the Crisis of Feudalism to the Origins of Agrarian Transformation (1688–1746). *Journal of Agrarian Change*, 4 (3), 227–68.

Davidson N (2004b). The Scottish Path to Capitalist Agriculture 2: The Capitalist Offensive (1747–1815). *Journal of Agrarian Change*, 4 (4), 411–60.

Davidson N (2005). The Scottish Path to Capitalist Agriculture 3: The Enlightenment as the Theory and Practice of Improvement. *Journal of Agrarian Change*, 5(1), 1-72.

Davidson N (2013-2014). Is There Anything to Defend in Political Marksizm? *International Socialist Review*, 91, Winter.

Davis R C (1991). *Shipbuilders of the Venetian Arsenal: Workers and Workplace in the Preindustrial City*. Baltimore, MA: John Hopkins University Press.

Demo E (2013). Industry and Production in the Venetian Terraferma (15th-18th Centuries). İçinde: E R Dursteler (der) *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Leiden: Brill, 291-318.

Dobb M (1963). *Studies in the Development of Capitalism*. New York: International Publishers.

Dobb M (1978). A Reply. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 57-67.

Duchesne R (2003). Rodney Hilton and the Peasant Road to 'Capitalism in England. *Journal of Peasant Studies*, 30(2), 129-145.

Habakkuk H J (1958). The Economic History of Modern Britain. *Journal of Economic History*, 18(4), 486-501.

Harman, Chris. 1999. *A People's History of the World*. London: Bookmarks.

Harman C ve Brenner R (2006). The Origins of Capitalism, *International Socialism Journal*, 111: 127–62, <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=219>. Son Erişim Tarihi: 15/02/2021

Hilton R H (der) (1978a). *The Transition from Feudalism to Capitalism*. London: Verso.

Hilton R H (1978b). Introduction. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 9-30.

Hilton R H (1978c). A Comment. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 109-117.

Hilton R H (1985). A Crisis of Feudalism. İçinde: T H Aston ve C H E Philpin (der), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge: Cambridge University, 119-37.

Hilton R H (1990). *Class Conflicts and the Crisis of Feudalism*. London: Verso.

Hobsbawn E J (1978). From Feudalism to Capitalism. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 159-164.

Hopkins T K (1982). World-Systems Analysis: Methodological Issues İçinde: T K Hopkins, I Wallerstein vd. (der), *World-Systems Analysis*, Beverly Hills: Sage, 145-158.

Israel J (1995). *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall: 1477-1806*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Kautsky K ([1899] 1988) *The Agrarian Question*. London: Zwan

Kimmel M S (1977). A Review Essay. *Contemporary Crises*, 1, 319-332.

Kosik K (1976). *Dialectics of the Concrete. A Study on Problems of Man and World*. Dordrecht Holland; Boston, USA: D. Reidel Publishing Company.

Kosminsky E A (1956). *Studies in the Agrarian History of England in the Thirteenth Century*. Rusça'dan Çev. Ruth Kisch. New York: Kelley and Millman, Inc.; Oxford, Eng.: Basil Blackwell.

Kula W (1976). *An Economic Theory of the Feudal System*. London: New Left Books.

Lane F C (1973). *Venice: A Maritime Republic*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Lane F C ([1934] 1992). *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Le Roy Ladurie E (1976). *The Peasants of Languedoc*. University of Illinois Press.

Le Roy Ladurie E (1985). A Reply to Robert Brenner. İçinde: T H Aston ve C H E Philpin (der), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge: Cambridge University, 101-106.

Lenin V I ([1899] 1964). *The Development of Capitalism in Russia*. Moscow: Progress Publishers.

Mackenney R (2019). *Venice as the Polity of Mercy: Guilds, Confraternities and the Social Order, c. 1250-c. 1650*. Toronto: University of Toronto Press.

Marx K ([1924] 1983). Letters to Vera Zasulich. İçinde: Theodor Shanin (der), *Late Marks and the Russian Road*, New York: Monthly Review Press, 97-126.

Marx K ([1867] 1990). *Capital. Volume I*. London: Penguin Books.

Marx K ([1894] 1991). *Capital. Volume III*. London: Penguin Books.

Marx K ([1939] 1993). *Grundrisse*. London: Penguin Books.

Marx K ve Engels F ([1845] 1998a). *The German Ideology*. Amherst, NY: Prometheus Books.

Marx K ve Engels F ([1848] 1998b). *The Communist Manifesto*. New York: Monthly Review Press.

Malthus R T ([1803] 2018). *An Essay on the Principle of Population*. New Haven: Yale University Press.

Mann M ([1986] 2005). *The Sources of Social Power: Vol 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Mann M ([1993] 2012). *The Sources of Social Power: Vol 2, The Rise of Classes and Nation States, 1760-1914*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

McMichael P (1990). Incorporating Comparison within World-Historical Perspective: An Alternative Comparative Method. *American Sociological Review*, 55 (3), (June), 385-397.

Mintz S W (1985). *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: Penguin.

Mooers C P (1991). *The Making of Bourgeois Europe: Absolutism, Revolution and the Rise of Capitalism in England, France, and Germany*. London: Verso.

Moore J W (2003a). The Modern World-System as Environmental History? *Theory & Society*, 32 (3), 307–377.

Moore J W (2003b). Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism. *Review*, 26 (2), 97–172.

Moore J W (2009). Madeira, Sugar and the Conquest of Nature in the “First Sixteenth Century. Part I: From “Island of Timber” to Sugar Revolution, 1420-1506. *Review*, 32 (4), 345-90.

Moore J W (2010). Madeira, Sugar and the Conquest of Nature in the “First Sixteenth Century. Part II: From Regional Crisis to Commodity Frontier, 1506-1530. *Review*, 33 (1), 1-24.

Moore J W (2015). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London: Verso.

İdiman Ç. (2021) ‘Büyük Birleşik Kuram’ Olanaklı mı?: Kapitalizme Geçiş Tartışmalarına Yeni Bir Bakış. *Mülkiye Dergisi*, 45(2), 329-366.

- Nef J U (1936a). A Comparison of Industrial Growth in France and England from 1540 to 1640. *Journal of Political Economy*, 44(3), 289-317.
- Nef J U (1936a). A Comparison of Industrial Growth in France and England from 1540 to 1640. II. *Journal of Political Economy*, 44(4), 505-533.
- Nef J U (1936a). A Comparison of Industrial Growth in France and England from 1540 to 1640. III. *Journal of Political Economy*, 44(5), 643-666.
- O’Hearn D (2001). *The Atlantic Economy: Britain, the US and Ireland*. Manchester and New York: Manchester University Press and Palgrave.
- Ouerfelli M (2008). *Le Sucre: Production, Commercialisation et Usages dans La Méditerranée Médiévale*. Leiden & Boston: Brill.
- Patel R ve Moore J (2018). *History of the World in Seven Cheap Things*. London: Verso.
- Pirenne H (1956). *Mohammad and Charlemagne*. London, UK: Allen and Unwim.
- Pirenne H (1969). *Medieval Cities: The Origins and the Revival of Trade*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pollin R (1996). Contemporary Economic Stagnation in World Historical Perspective. *New Left Review*, 219 (Sep-Oct), 109-118.
- Post C (2011). Introduction. İçinde: C Post, *The American Road to Capitalism: Studies in Class-Structure, Economic Development and Political Conflict, 1620–1877*. Leiden: E. J. Brill, 1-5.
- Postan M M ([1944] 1966). Medieval Agrarian Society in its Prime: England. İçinde: M M Postan (der), *Cambridge Economic History of Europe, Vol: 1: The Agrarian Life of the Middle Ages, Second Edition*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 548-632.
- Procacci G (1978). A Survey of the Debates. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 128-142.
- Ricardo D ([1817] 2004). *The Principles of Political Economy and Taxation*. Mineola, NY: Dover Publications.
- Richards A (1979). The Political Economy of *Gutswirtschaft*: A Comparative Analysis of East Elbian Germany, Egypt, and Chile. *Comparative Studies in Society and History*, 21(4), 483-518.
- Skocpol T (1977). Review: Wallerstein’s World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique. *American Journal of Sociology*, 82 (5), (Mar), 1075-1090.
- Smith A ([1776] 1999). *The Wealth of Nations: Books: 1-3*. London: Penguin Books.

Solow B L ([1987] 2004). Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run. İçinde: B L Solow ve S L Engerman (der), *British Capitalism and Caribbean Slavery*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 51-78.

Stinchcombe A L (1982). Review: The Growth of the World System. *American Journal of Sociology*. 87(6), (May), 1389-1395.

Sweezy P M (1978a). A Critique. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 33-56.

Sweezy P M (1978b). A Rejoinder. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 102- 108.

Takahashi K (1978). A Contribution to Discussion. İçinde: R H Hilton (der), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso, 68-97.

Tilly C (1990). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Oxford, UK: Basil Blackwell.

Tomich D W (2004a). World of Capital, Worlds of Labor: A Global Perspective. İçinde: D Tomich, *Through the Prism of Slavery: Labor, Capital, and World-economy*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 32-55.

Tomich D (2004b). Small Islands and Huge Comparisons: Caribbean Plantations, Historical Unevenness, and Capitalist Modernity. İçinde: D Tomich, *Through the Prism of Slavery: Labor, Capital, and World-economy*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 120-138

Trivellato F (2008). Guilds, Technology and Economic Change in Early Modern Venice. İçinde: S R Epstein ve M Prak (der), *Guilds, Innovation and The European Economy, 1400-1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 199-231.

Urbainczyk T (2014). *Slave Revolts in Antiquity*. London and New York: Routledge.

Vlassopoulos K (2007). *Unthinking the Greek Polis: Ancient Greek Polis Beyond Eurocentrism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

de Vries J ve van der Woude A. ([1997] 2010). *The First Modern Economy. Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*. Cambridge, UK, and, New York, NY: Cambridge University Press.

Wallerstein I (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

Wallerstein I (1992). The West, Capitalism, and the Modern World-System. *Review*, 15 (4), 561-619.

Wallerstein I (1993). World-Systems. İçinde: W Outhwaite ve T Bottomore (der), *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, Cambridge: Blackwell, 720-721.

Wallerstein I (2000a). Rise and Future Demise of The Modern World-System. İçinde: I Wallerstein, *Essential Wallerstein*, New York, NY: The New Press. 71-105.

Wallerstein I (2000b). Modernization: Requiescat in Pace. İçinde: I Wallerstein, *Essential Wallerstein*, New York, NY: The New Press, 106-111.

Wallerstein I (2000c). World-System Analysis. İçinde: I Wallerstein, *Essential Wallerstein*, New York, NY: The New Press, 129-148.

Wallerstein I (2000d). Hold the Tiller Firm: On Method and the Unit of Analysis. İçinde: I Wallerstein, *Essential Wallerstein*, New York, NY: The New Press, 149-159.

Wallerstein I ([1980] 2011). Prologue to the 2011 Edition. İçinde: I Wallerstein, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, xiii-xxvii.

Wickham C (2016). *Medieval Europe*. New Haven, Conn., and, London, UK: Yale University Press.

Williams E (1944). *Capitalism and Slavery*. London: Andre Deutsch.

Wood E M (1981). The Separation of the Economic and the Political in Capitalism. *New Left Review*, 1 (127), 66-93.

Wood E M (1994). From Opportunity to Imperative: The History of the Market. *Monthly Review*, 46 (3), 14-40.

Wood E M (1995). *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wood E M ([1999] 2002a). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. London: Verso.

Wood E M (2002b). The Question of Market Dependence. *Journal of Agrarian Change*, 2 (1), 50-87.

Wood E M (2005). *Empire of Capital*. London, UK: Verso.

Wood E M (2008). *Citizens to Lords*. London, UK: Verso.

Wood E M (2009). Peasants and the Market Imperative: The Origins of Capitalism. İçinde: H Akram-Lodhi ve C Kay (der), *Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation and the Agrarian Question*, London and New York: Routledge, 37-57.